

JANUARI - MAART 2015 | NR 1 | JAARGANG 9

TIJDSCHRIFT VAN DE ANTWERPSE KOEPEL VOOR NATUURSTUDIE - ANKONA

1

**Provincie
Antwerpen**

18de editie ANKONA-ontmoetingsdag 06
Hoogveenrelicten provincie Antwerpen 09
Broedvogels in Groot Rietveld 15

COLOFON

WAT IS ANKONA

De ANTwerpse KOepel voor NATuurstudie (ANKONA) is een samenwerkingsverband tussen het provinciebestuur Antwerpen en éénieder die zich met natuur- en landschapsstudie in de provincie Antwerpen bezighoudt. ANKONA heeft als algemene doelstelling om binnen de provincie Antwerpen het natuur- en landschapsstudiewerk te ondersteunen. ANKONA streeft ernaar om via communicatie (tijdschrift ANTenne, studiedagen, website, excursies, ...) het draagvlak hiervoor te vergroten binnen de provincie Antwerpen. De resultaten van de (inventarisatie)studies en uitwisseling van informatie dienen ook om het provinciaal natuur en landschapsbeleid te voeden en te ondersteunen. ANKONA wil daarom ook een platform zijn waar iedereen (als individu of als vereniging) die zich inzet voor behoud van de biodiversiteit en landschapsontwikkeling in de provincie Antwerpen gratis terecht kan.

ANKONA-SECRETARIAAT EN REDACTIEADRES

DIENT DUURZAAM MILIEU- EN NATUURBELEID (DMN)
Departement Leefmilieu
Team 'Natuur & Landschap' (ANKONA-secretariaat)
T 03 240 59 88 | F 03 240 57 52
e-mail: ANKONA@provincieantwerpen.be

ANKONA-MAILINGLIST

E-mail behoort tegenwoordig tot één van de communicatiemiddelen die niet meer weg te denken zijn uit de leefwereld van een groot aantal onder ons. Dus al wie elektronisch op de hoogte wil gehouden worden van de activiteiten, studiedagen, determinatiecursussen georganiseerd door ANKONA en ANTenne alleen elektronisch wil ontvangen, stuurt gewoon een mailtje naar ANKONA@provincieantwerpen.be

UITGAVE

ANTenne is een uitgave van de deputatie van de provincieraad van Antwerpen:
Cathy Berx, gouverneur-voorzitter, Luk Lemmens, Ludwig Caluwé, Inga Verhaert,
Bruno Peeters, Peter Bellens, Rik Röttger, leden en Danny Toelen, provinciegriffier.

REDACTIERAAD

Peggy Beers, Koen Cuypers, Mieke Hoogewijs, Lon Lommaert en Herlinde Nieuwborg

WERKTEN MEE AAN DIT NUMMER

Dirk De Beer, Chris De Buyzer, Jelle Ronsmans en Herman Stieperaere

FOTO'S OP DE COVER

Het woudaapje – in Groot Rietveld © Chris Steeman

VORMGEVING EN DRUK

Drukkerij EPO vzw (Berchem-Antwerpen)
Gedrukt met plantaardige inkt op gerecycleerd papier

Dit nummer is ook te raadplegen op de ANKONA-website:
www.ankona.be of www.provincieantwerpen.be (zoekfunctie 'ANTenne')

VOLGEND NUMMER (2015/2):

april 2015

Heb je een mededeling over een leuke vondst, een activiteit, een publicatie of een vraag naar medewerking van anderen en wil je dat het verschijnt in het volgend nummer van ons tijdschrift 'ANTenne'? Dat kan door je oproep of tekst vóór 20 februari door te sturen naar het ANKONA-secretariaat.

OPLAGE:

1.200 exemplaren

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Dirk Vandenbussche, Directeur Dienst Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid, Koningin Elisabethlei 22, 2018 Antwerpen

Interview met gedeputeerde Rik Röttger

// De provincie Antwerpen onderhevig aan een naamsverandering? Er zijn belangrijkere zaken in het (provinciaal) leven – 'natuur- en landschapsbeleid' bijvoorbeeld.

Geïnterviewde kort voorstellen

Vraag Redactieraad ANTenne (Vraag RA): Gedeputeerde zijn voor Leefmilieu – is dat wel een interessante uitdaging voor een historicus?

Antwoord van gedeputeerde Rik Röttger: Dé Geschiedenis bestaat ook niet, maar is opgebouwd uit verhalen en herinneringen van individuele mensen. Geschiedenis wordt geschreven op basis van concrete en objectief waarneembare feiten. Naar analogie: 'Natuurstudie' is gebaseerd op waarneembare feiten die later terug kunnen aangehaald worden om natuurevoluties mee te schrijven. Net als historische feiten zijn ook natuurfeiten leerzaam om huidig beleid vorm te geven. Hét Landschap bestaat dus ook niet, want ieder kijkt op zijn manier naar zijn omgeving en kan er op zijn manier een steentje toe bijdragen. De geschiedenis en het landschap zijn dus een gemeenschappelijke schatkist en ik vind het heel leuk om die te bewaren. En waarom niet, ook wat te verrijken.

Vraag RA: Heb je een coherent bevoegdheidspakket en is dat een belangrijk voordeel?

Figuur 1: Gedeputeerde Rik Röttger in de Schorre (Boom).

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: Naast leefmilieu, en daar vallen o.m. onder natuur, water, milieuvergunningen, duurzame ontwikkeling, ... ben ik ook bevoegd voor ontwikkelingssamenwerking. Het is inderdaad leuk om veel van die verschillende aspecten van natuur en landschap samen te kunnen aansturen. In mijn beleidsdomeinen is de slogan *'Think global, act local'* niet wereldvreemd. Duurzame ontwikkeling, hier en elders in de wereld, hebben ook wat gemeenschappelijk. Het klimaatvraagstuk kent geen grenzen. Als het regent worden we allemaal nat. Dus er is een logische link tussen de groene thema's en noord-zuidbeleid. Zo is het ook leuk om te zien dat we onze beheerplannen voor eigen domeinen maar ook voor gemeenten in huis kunnen opmaken. Al die kennis wordt trouwens opgebouwd met vele vrijwilligers die onze ogen en oren zijn op het terrein. Ze komt in de landschapskaart terecht, op waarnemingen.be, bij het INBO of andere databanken en blijft zo beschikbaar voor het nageslacht. Dit zorgt er voor dat landschaps- en natuurbeleid dwars door de provinciale eigendommen gaat, gemeenten en zelfs tot bij private eigenaars via regionale landschappen en bosgroepen. Ik moet je niet meer overtuigen dat ik een coherent bevoegdheidspakket heb en dat dit belangrijke voordelen heeft.

Vraag RA: *Hebben de provincies wel voldoende armslag of hefboomen (lees: harde bevoegdheden) om sturend te kunnen optreden of is het werken in de marge? Maken ze wel degelijk het verschil op het terrein?*

Antwoord van gedeputeerde Rik Röttger: De provincie beschikt wel degelijk over 'harde' bevoegdheden. Ik noem maar het vergunningenbeleid zowel naar de invulling van de schaarse ruimte in steden als de open ruimte in het buitengebied. Vergeet ook niet dat we bevoegd zijn voor het geven van milieuvergunningen, toch wel belangrijke instrumenten.

Figuur 2: Afgeschuinde oever van de Kleine Beek (Viersel) © provincie Antwerpen

Daarnaast werken we nauw samen met de bosgroepen en de regionale landschappen die nu met de provincie verantwoord zijn. M.a.w. we hebben instrumenten om het landschap mee te boetsen en ook gestalte te geven aan natuurbeleid, inzonderheid aan het provinciaal waterbeleid. De waterlopen zijn als het ware onze (zuurstofrijke) 'slagaders' in ons provinciaal landschap en dragen bij tot het verhogen van de biodiversiteit vnl. in het buitengebied.

Over de recente beleidsontwikkelingen op Vlaams en federaal niveau

Vraag RA: *De provincies zijn de laatste maanden wel erg in het nieuws geweest. Stad Antwerpen wordt 'provincievrij' (of 'provincieloos?') en vanaf 2017 zouden we enkel nog voor 'grondgebonden' zaken mogen optreden. Door de afschaffing van het provinciefonds wordt hen veel Vlaams geld onttrokken. Hoe gaan we daarmee om? Wordt er een andere provinciale strategie/visie voor leefmilieu ontwikkeld?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: Wat er ook geschreven wordt over de provincies, we worden gelukkig erkend op de grondgebonden bevoegdheden en dus werken we daar op door. Echt provincievrij wordt het dus nooit want zelfs binnen de stad blijft de Vlaamse regering de provincie in de complexe milieudossiers aanduiden als vergunningsverlener. Ook de waterlopen binnen de stad Antwerpen blijven onder provinciaal beheer.

We worden ook meer en meer gevraagd om regisseur te spelen om een efficiënt beleid te voeren. We hebben jammer genoeg ook steeds minder geld van Vlaanderen. Toch heb ik mogen ervaren dat de bereidheid er zeer snel was in de deputatie om zuiver provinciale middelen in te zetten bv. voor het onderhoud van de vroegere gemeentelijke waterlopen, dit loopt toch al snel in de miljoenen.

Figuur 3: Drierivierpunt Rupel-Dijle-Nete in Rumst © provincie Antwerpen

Provinciaal beleid en bestuursakkoord

Vraag RA: *Waar hecht je het grootste belang aan of wat is prioritair voor het provinciaal beleid als we het over duurzame ontwikkeling hebben - ik som er een paar op: waterbeleid, energiebeleid, milieuvergunningen, natuur- en milieueducatie, natuurbeleid, interne milieuzorg, milieu- en natuuronderzoek, ...*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: De grootste prioriteit is om meer mensen te betrekken in het landschaps- en natuurbeleid buiten de klassieke natuurgebieden waar Vlaanderen dan echt op inzet. En dit betekent dat we op "vreemd terrein" komen bij bedrijfsleiders, in de tuinen van mensen, bij landbouwers en boseigenaars. We slagen erin om deze mensen mee te laten investeren in natuur en omgevingskwaliteit zoals wij dat doen langs onze waterlopen, onze groendomeinen en de eigendommen van Kempens Landschap. Ik nodig je uit om in onze vernieuwde provinciale website (www.provincieantwerpen.be) bij de zoekrobot het woord 'samenwerkingsverbanden' of de term 'biodiversiteit' in te typen. Iedereen die op zoek is naar meer groen in zijn buurt zoals gemeenten, scholen of individuele burgers komt dan terecht bij ons of onze bevoorrechte partners, de regionale landschappen en bosgroepen.

Waar we dan allemaal samen naartoe willen, noemen we een landschapsbeeld. Je gaat er vanaf de volgende nummers in ANTenne nog meer van 'horen' of beter gezegd 'lezen'. Natuurstudie, waar dit (gratis) tijdschrift van de provincie in past, heeft daarin ook een rol te spelen. Hoe meer we weten (en meten) en dus hoe meer vrijwilligers we

Figuur 4: Landbouwgebied bij Rumst © provincie Antwerpen

mee kunnen betrekken (en liefst mobiliseren) hoe sterker we staan om bepaalde beleidsacties uit te voeren.

Vraag RA: *Het Europees en Vlaams natuurbeleid is in volle ontwikkeling. De laatste 5 jaren is er veel wetgeving bijgekomen om onze fauna en flora beter te beschermen. Zijn de beleidvoerders nog mee en denk je dat er onder de bevolking een groter draagvlak is ontstaan ... of bestaat de kans niet dat de doelgroepen (en burgers) afhaken?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: De uitdaging is dat het allemaal heel complex en steeds meer in detail wordt uitgewerkt en dat het van groot belang wordt om dit duidelijk te vertalen naar de werkvloer. We kunnen niet verwachten dat een bedrijfsleider, landbouwer of schooldirecteur lang moet studeren om iets voor de natuur te doen. Het aanbieden van gemakkelijk te realiseren concrete acties is een vereiste. Al dat groen levert ook een meerwaarde naar recreatie, gezondheid, ... (ecosysteemdiensten) maar ook naar het opvangen van de klimaatwijzigingen (adaptatie). Dat lijkt me minstens even veel waard voor de maatschappij dan een bedrijventerrein, een verbindingsweg of een sportveld.

Vraag RA: *De provincie heeft een lange weg afgelegd (en een grote stap gezet sinds 1998) als we het provinciaal waterbeleid onder de loep nemen. Sinds het principe 'meer ruimte voor water' meer wordt toegepast, ziet men tevens meer mogelijkheden (opportunities) tot natuurontwikkeling. Een win/win-situatie zou ik zeggen waar het provinciaal niveau het best voor geplaatst is ... Wat staat er de komende jaren nog op stapel aan concrete waterprojecten?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: Als grootste waterbeheerder van de provincie (met ca. 2.400 km) blijven we inzetten op ontbrekende verbindingen voor vismigratie en natuurontwikkeling. Het zal u wel opvallen dat een retentiezone van de provincie Antwerpen verdacht veel lijkt op een waterrijk park, een paradijs voor heel wat watervogels of joggers.

Vraag RA: *Als overheid moeten we zelf het goede voorbeeld geven aan burgers en bedrijven. Zo werken wel hard aan de ISO 14000 (Milieuzorg) maar hinkt de 'groene infrastructuur' en een voldoende 'landschappelijke integratie' niet achterop? Zijn we op de goede weg met onze gebouwen en patrimonium?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: We zijn zeker op goede weg want we hebben op enkele jaren tijd onze klimaatimpact met 1/3 afgebouwd, uitgedrukt in uitstoot van CO₂. Rond de groene infrastructuur is er inderdaad nog heel wat werk voor de boeg maar met 2.400 km waterlopen hebben we alvast een sterke ruggengraat om op verder te bouwen. Toch zitten we niet stil. Zo hebben we recent een nieuwe tool 'Biodiva' ontwikkeld die we verder in bedrijfsleven (industrieterreinen), maar ook voor onze eigen terreinen willen inzetten (bv. Kamp C in Westerlo,). Uiteraard wordt 'groene infrastructuur' aangelegd rondom ons nieuw provinciehuis dat in 2017 af zou moeten zijn. Dat torengedebouwd wordt volgens de principes van duurzaam bouwen (BREEAM-principe: meer info: <http://www.breeam.org>).

Over het thema natuurstudie en -organisaties

Vraag RA: *De eindredactie heeft na een evaluatie van tijdschrift 'ANTenne' (in 2014) besloten om niet enkel natuurstudieonderwerpen aan bod te laten komen maar ook het thema 'landschap in relatie tot natuur' regelmatig toe te lichten. Een goede keuze nu we nauwer samenwerken met regionale landschappen en bosgroepen?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: Dat lijkt me wel omdat we op die manier een groter netwerk kunnen uitbouwen met mensen die naar hun landschap kijken vanuit een erfgoed- of recreatieperspectief. Een landschap is uit lagen opgebouwd en natuur is daar het meest zichtbare deeltje van. Maar zonder een erfgoedtijdschrift te worden, moeten we misschien ook wat oog hebben voor de bodem, bodemgebruik, de historische sporen van mensen in het landschap die de natuur van vandaag vormgeven. Alhoewel allicht de hoofdmoot van het tijdschrift uit natuurstudieartikels zal blijven bestaan, moet er ook aandacht zijn voor landschap, dus ook voor cultuurlandschappen of elementen waarvan we er in provincie Antwerpen nog veel van hebben (heide, taplopen, turf en veengronden, vlasrootputten, (familiale) visvijvers, knotbomen en houtkanten, verdedigingslinies zoals forten/schansen/bunkers,).

Vraag RA: *Als provincie ondersteunen we natuur- en wateronderzoek al vele jaren. We besteden niet alleen onderzoek uit aan de Universiteit van Antwerpen (via samenwerkingsakkoord) maar ook aan INBO, VITO (ecosysteemdiensten) en andere natuurstudieorganisaties en studiebureaus. Betekent dat een meerwaarde voor het provinciaal natuur- en waterbeleid?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: We maken gebruik van ieders sterkte, we hoeven het warm water niet opnieuw uit te vinden. De provincie heeft dan ook nood aan data en kennis om als een goed bestuur verregaande beslissingen te kunnen nemen. En door deze te delen,

Figuur 5: ANKONA-excursie op 18/07/2014 in (kasteel en) Provinciaal Groendomein Vrieselhof in Ranst (Oelegem) © DMN)

vermijden we ook dat bv. gemeenten steeds los van elkaar dezelfde complexe vragen moeten beantwoorden.

Vraag RA: *Welke rol spelen de vrijwilligers actief in natuurstudie voor onze provincie?*

Antwoord gedeputeerde Rik Röttger: De inbreng van vrijwilligers kan o.m. via Natuurpunt Studie gestroomlijnd worden. Met hen hebben we al meer dan 3 jaar een overeenkomst lopen. Het verzamelen van al die terreingegevens zou met ambtenaren letterlijk onbetaalbaar zijn. We hebben ook het geluk gehad dat meer dan 50 jaar geleden rond de Zoo van Antwerpen een hele cluster van thematische natuurstudiegroepen is ontstaan. Een aantal ervan bestaan nu nog altijd. Ook die wensen we nog steeds te betrekken en krijgen logistieke ondersteuning (o.a. ruimte secretariaat en opslag collecties). Voorlopig zitten ze nog in het provinciaal Natuur- en Landschapshuis – NALAH (in Zoersel) maar vanaf april 2015 verhuizen ze naar het kasteel in het provinciaal Groendomein Vrieselhof (in Ranst) waar ze samen zullen zitten met 2 bosgroepen en een regionaal landschap. Die vrijwilligers zijn inderdaad ook goeie ambassadeurs voor het beleid want ze kunnen vanuit hun eigen ervaringen aangeven welke bijzondere natuurwaarde er toch gerealiseerd kan worden in elk lokaal project. Ik hoop dat via dit tijdschrift en de trefdagen of studiomomenten die wij organiseren, we meer mensen kunnen betrekken in onze terreinacties om in elke Antwerpse gemeente de mogelijkheden voor meer en betere natuur op te zoeken en te versterken.

De redactieraad van ANTenne: Gedeputeerde alvast bedankt om je tijd vrij te houden voor dit interview. Ik denk dat de Rupelstreek, waar je woont en allicht ook ontspant, de 'natuurlijke' plek is om je in onder te dompelen. Nu de kerstperiode aanbreekt zou ik zeggen 'the place to be' om van het winterlandschap te genieten en in het nabijgelegen provinciaal recreatiedomein 'De Schorre' te ontspannen (o.a. bij de Music For Life-actie).

Ankona-nieuws

18de editie van de ANKONA-ontmoetingsdag (14 februari, Antwerpen)

Binnenkort is het weer zover ... dan heeft de 18de editie van de ANKONA-ontmoetingsdag plaats. Dit jaarlijks treffen is het uitgelezen moment om collega-natuurlijefhebbers te ontmoeten en nieuwtjes uit te wisselen. De ANtwerpse KOepel voor NATuurstudie (www.ankona.be) organiseert zoals ieder jaar deze studiedag én trefdag i.s.m. de Universiteit Antwerpen (UA), departement Biologie – ECOBE.

De 18de editie heeft plaats op zaterdag 14 februari (Valentijnsdag) op de UA-Campus Groenenborger (Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen) en start om 9u30.

Deze speciale editie heeft als thema '*Exotische liefde voor én in de natuur*'.

Klassiek is er zowel in de voormiddag als in namiddag een praktische workshop. Voor beide praktische workshops is het aantal deelnemers beperkt tot 20.

Het programma is, zoals gewoonlijk, erg gevarieerd. Zo kan je je voormiddagprogramma zelf samenstellen door te 'zappen' tussen de onderdelen van de drie parallelle sessies. Tijdens de middag vertonen we de natuurfilm 'Bronnen van de Grote en Molse Nete'.

Kort na de middagpauze is er de klassieke 'korte berichten'-rubriek waarbij iedere organisatie of vrijwilliger een item kort kan komen toelichten dat verband houdt met natuurstudie.

In de namiddag gaat alles in plenum door en sluiten we deze studiedag af met een verrassingsact 'Flirten in het groen'.

Gedurende de dag kan je info- en boekenstands van diverse (natuur-)verenigingen bezoeken. Zoals de vorige jaren kunnen ouders met kinderen van 7 t.e.m. 12 jaar (gratis) gebruik maken van de kinderanimatie die door de Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM) wordt verzorgd.

Het volledig programma kan je raadplegen op de ANKONA-website (www.ankona.be; rubriek 'ontmoetingsdagen').

Deelname is gratis, maar vooraf inschrijven is verplicht en doe je voor 5 februari.

Inschrijven doe je bij voorkeur digitaal via de ANKONA-website.

Figuur 1: Phegea-vlinders (inheemse nachtvlinders)
© Dan Sloodmaekers

Figuur 2: Azuurwaterjuffer Vrijbroekpark (Mechelen) © Resi Pansaerts.
Figuur 3: Monniksgieren met jong © Zoo – KMDA

Meer info

ANKONA-secretariaat (Provincie Antwerpen):

Desguinlei 100, 2018 Antwerpen

Koen Cuypers, tel. 03 240 59 88

e-mail: ankona@provincieantwerpen.be

websites: <http://www.ankona.be>

<http://nl-nl.facebook.com/ankona.provant>

PROGRAMMA met als thema '(Exotische) liefde voor en in de natuur'

Voormiddag

Vanaf 9u15 ontvangst (koffie/thee)

9u30u - 9u40: **Verwelkoming** (Rik Röttger, gedeputeerde Leefmilieu, provincie Antwerpen)

9u50 - 12u00: **Praktische workshop A:**

Microscopie voor Absolute Beginners (Frank Van Campen, Koninklijk Antwerps Genootschap voor Micrografie (KAGM))

Of lezingen in drie parallele sessies

1. 9u50 - 12u00: **Parallele SESSIE 1: thema**

Soortenbescherming: te land en in de lucht'

- 9u50: Invasieve ganzen bestrijden: Waarom en hoe? Ervaringen in provincie Antwerpen (Tim Adriaens, INBO)
- 10u25: 5 jaar vleermuizenonderzoek in het fort van Borsbeek (Bram Van Ballaer, Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt)
- 11u00: Voorstelling ARDEA vogelwerkgroep en toelichting film slechtvalken op 't Kiel (Joris Van Reusel, ARDEA-vogelwerkgroep van Natuurpunt)
- 11u45: Voorstelling steenuilenwerkgroep en nacht van de steenuil' (Philippe Smets, Steenuilenwerkgroep Natuurpunt)

2. 9u50 - 12u00: **Parallele SESSIE 2: thema 'De exotische liefde van UA voor Afrika**

- 9u50: Het nieuwe biodiversiteitscentrum in Kisangani (Congo) en hun projecten (Erik Verheyen, KBIN-Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen)
- 10u25: Vogelonderzoek in tropische bosfragmenten (Erik Matthysen, UA)
- 11u00: Muizen, virussen, hyenas en olifanten... (Herwig Leirs, UA)
- 11u30: Met UA-studenten op natuurstage in Tanzania (Luc De Bruyn, UA)

3. 9u50 - 12u00: **Parallele SESSIE 3: thema**

Grazen en monitoren langs onze wegen

- 9u50: Ecoduct van Postel over E34 - TO meting (Kris Boers, Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt)
- 10u25: Holle wegen: onderzoek in de provincie Antwerpen (Dries A. W. Martens, Thomas More en Natuurpunt)
- 11u00: Inzetten van grote (inheemse) grazers in natuurbeheer - ervaringen en wat levert het

op naar biodiversiteit? (Geert De Blust en Jan Van Uytvanck, INBO)

- 11u30: De nieuwe wildernis: een haalbare beheervorm in de provincie Antwerpen? (Jens Verwaerde, Natuurpunt)

Middagpauze

Vanaf 12u00: broodjesmaaltijd en mogelijkheid tot het bezoeken van info- en boekenstands

13u00: Vertoning **natuurfilm** 'Langs kronkelende Neetjes en stille waters' (Frans Verhoeven)

Namiddag

13u45 - 15u15: **Praktische workshop B:**

'Determineren van oppervlaktewantsen' (Eric Stoffelen, Poelenwerkgroep Natuurpunt)

Of lezingen in plenum

- 13u45: **Korte berichtenrubriek** (o.a. bruinvis spotten, dieren onder wielen, knelpunt-kaarten otter, ...)
- 14u15: **Ooievaars Zonder Grenzen:** De ooievaars van Planckendael bekeken met een Europese bril (Zjef Pereboom, KMDA-CRC)
- 14u45: Gloednieuwe Europese **verordening invasieve soorten'**: wat betekent dit op het terrein? (Myriam Dumortier, Europese Commissie - DG Leefmilieu)

15u15: **PAUZE**

- 15u45: **Soortenbeschermingsprogramma Antwerpse Haven** (Johan Baetens, Natuurpunt WAL)
- 16u15: **Flirten in het groen** Vandaag Valentijnsdag (Joeri Cortens, Natuurpunt Educatie)
- 16u35: **RECEPTIE**

© Jan Van der Voort

Actualisering doelstelling ANKONA en veranderingen in ANTenne

Aandachtige lezers zullen het al gemerkt hebben dat de colofon (op bladzijde 2) iets gewijzigd is. Meestal is een colofon ook niet de boeiendste lectuur van het tijdschrift maar hier willen we toch even bij stilstaan.

ANKONA, de Antwerpse Koepel voor Natuurstudie, bestaat ondertussen al meer dan 18 jaar en we dachten dan ook naar aanleiding van 'het restylen' van dit tijdschrift, de doelstelling van dit platform mee aan te passen aan de realiteit. Dus lees deze keer aandachtig de rubriek 'Wat is ANKONA?' in de colofon, zo ben je meteen mee.

Omdat de koepel ingebed is binnen de provinciale administratie en structuren én de provincies ook meer instrumenten ter beschikking hebben gekregen i.v.m. landschapsonderhoud en -ontwikkeling (o.a. via de regionale landschappen, bosgroepen, bijkomende waterlopen, ...) gaan we de inhoud van dit tijdschrift ook meer verruimen naar dit aspect toe. Waar je voorheen nauwelijks iets over landschapsstudies vernam in dit kwartaaltijdschrift, mag je vanaf nu ook meer landschapsartikels verwachten, maar de hoofdbrok blijft uiteraard natuurstudieartikels ...

Een nieuw stijl met een geactualiseerde inhoud

Je hebt zeker al gemerkt dat het tijdschrift in een nieuw kledje (lees: provinciale huisstijl) zit. Het was na 8 jaar dan ook toe aan een nieuwe vormgeving. Zoals een gezonde vogel af en toe eens moet ruïen, zo is dat ook met dit tijdschrift.

OPROEP! Jouw artikel ook in ANTenne?

Heb je zin om jouw artikel te laten publiceren in dit tijdschrift? Zo bereikt jouw bijdrage de juiste doelgroep en geraakt het wijdverspreid. Als onderzoeker, vrijwilliger of beroepsmatig, heb je over een natuur of landschaps onderwerp (in de provincie Antwerpen) misschien al zoveel informatie verzameld en is die in je lade blijven liggen. Zin om een artikel te schrijven? Contacteer ons en samen zullen we dan bekijken hoe we dit in overleg met de redactieraad aanpakken.

Lees alvast de tips hierover op onze website www.provincieantwerpen.be en gebruik in de zoekrobot de term 'natuurstudieartikels' en bezorg ons je onderwerp per e-mail (ankona@provincieantwerpen.be). Je hoort snel van ons!

schrift en krijgt het nieuwe 'pluimen'. Maar we blijven wel met beide voeten op de grond. Lees: dat we nu ook meer inhoudelijk aansluiten met de realiteit en dus met de huidige ontwikkelingen binnen het provinciaal gebeuren (zie boven).

Tevens houden we rekening met de antwoorden uit de bevraging die we in de zomer van 2014 onder de abonnees uitvoerden. Zo menen we dat de uitneembare mid-denkatern, waarin de natuuractiviteiten per kwartaal werden opgesomd, deels opgevangen wordt door de diverse kalender-websites die de meeste verenigingen beheren. Vanaf nu bespreken we bondig achteraan de belangrijkste activiteiten (in de provincie Antwerpen) en verwijzen we door naar de website van de organisatie. Vanaf nu willen we de ANTenne-nrs ook meer toegankelijk maken zodat ze ook op digitale platformen (PC/laptops en tablets) eenvoudig leesbaar worden. Zo zie je maar, we trachten mee te evolueren met onze tijd ...en hopen op deze wijze ook meer jongeren te bereiken ...

Vanwege de redactieraad (waarvan de gemiddelde ouderdom 50+ is ...)

Peggy Beers, Koen Cuypers, Mieke Hoogewijs,
Lon Lommaert en Herlinde Nieuwborg

Natuurstudieartikels

Waardebepaling van hoogveenrelicten in de provincie Antwerpen op basis van de floristische samenstelling

Auteurs:

Dirk De Beer, wetenschappelijk onderzoeker bij provincie Antwerpen (tot 2012 werkzaam bij de dienst DMN) & Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL). e-mail: dirk.debeer@telenet.be

Herman Stieperaere, onbezoldigd wetenschappelijk medewerker aan het Agentschap Plantentuin Meise & Vlaamse Werkgroep Bryologie en Lichenologie (VWBL).

1. Inleiding

In het Provinciaal Natuurontwikkelingsplan (Vandenbusche, 2004) is een lijst opgenomen van prioritair te beschermen ecotopen in de provincie Antwerpen. Onder de ecotopen met hoogste prioriteit bevinden zich de natte heide met hoogveenrelicten (ecotoopgroep K21; BWK-code "T" of "Ces", BWK = Biologisch Waarderingskaart).

Meer nog dan andere ecotopen staat dit biotoop onder zware druk, omdat het voortbestaan in belangrijke mate afhangt van uitwendige factoren zoals vermessing en verdroging.

In 2012 besteedde de provincie Antwerpen (Dienst Duurzaam Milieu- en Natuurbeleid - DMN) een studieopdracht uit aan de VWBL om na te gaan wat de huidige toestand is van de heide met hoogveenrelicten in de provincie Antwerpen, op basis van de floristische samenstelling (De Beer & Stieperaere 2014). Hierbij wordt niet enkel gekeken naar vaatplanten, maar ook de mossen, die het grootste deel

van de biodiversiteit aan planten uitmaken in de hoogveenen, worden mee opgenomen in de studie.

2 Wat is een hoogveenrelict?

Echt hoogveen (BWK-code "T") is een uitgestrekt ecosysteem met drogere bulten en met water gevulde slenken dat door een meters dikke veenlaag geïsoleerd is van de minerale ondergrond en vrijwel uitsluitend gevoed wordt door neerslag. Sinds de ontginning van de Moeren van Postel, de Belgische kant van de Reuselse Moeren, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, komt geen hoogveen meer voor in Vlaanderen (Vanden Berghen, 1948).

Met hoogveen wordt evenwel ook de hoogveenvegetatie van de veenmosbulten aangeduid. In Vlaanderen is er nog een klein areaal aan natte heide met (relicten van) zulke hoogveenvegetaties (BWK-code "Ces"). Hieronder wordt verstaan natte heide (plantensociologisch dopheidever-

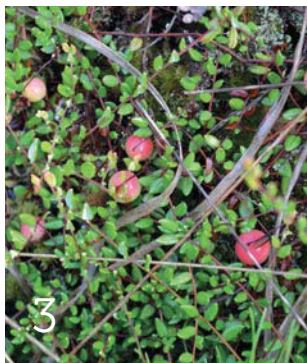
Figuur 1: Koeberg (Meerle): Ringven met veenmosbulten
© Dirk De Beer

Figuur 2: Hoogveenveenmos in Rommensbos te Hoogstraten
© Dirk De Beer

bond of *Ericion tetralicis*) in mozaïek met hoogveenbultjes, behorend tot het hoogveenmosverbond (*Oxycocco-Ericion*) (Vandenbussche e.a., 2002). Een gedeelte van deze terreinen ligt in de provincie Antwerpen.

Zowel het dopheideverbond als het hoogveenmosverbond zijn soortenarme gemeenschappen die gekenmerkt worden door dwergstruiken, nl. gewone dopheide (*Erica tetralix*), lavendelheide (*Andromeda polifolia*) en cypergrassen. Aan de hand van de vaatplanten zijn hoogveenrelicten (het hoogveenmosverbond) slechts te onderscheiden van het dopheideverbond door het al dan niet aanwezig zijn van kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccos*) (figuur 3), lavendelheide (*Andromeda polifolia*) (figuur 5) of eenarig wollegras (*Eriophorum vaginatum*) (figuur 4). Daarnaast zijn één levermos, nl. veenbuidelmos (*Calypogeia sphagnicola*) en drie veenmossen, nl. wrattig veenmos (*Sphagnum papillosum*), hoogveenveenmos (*S. magellanicum*) en rood veenmos (*S. rubellum*) kensoorten van het hoogveenmosverbond (Schaminée et al., 1995).

Figuur 3: Kleine veenbes
© DMN, Mieke Hoogewijs

Figuur 4: Eenarig wollegras
© DMN, Mieke Hoogewijs

Figuur 5: Lavendelheide © DMN, Mieke Hoogewijs

3. Provinciale prioritaire soorten (PPS)

Een aantal vaatplanten, die typisch zijn voor natte, venige heide, zijn opgenomen als Provinciale Prioritaire soort – PPS (Beckers et al. 2009), nl. witte en bruine snavelbies (*Rhynchospora alba* en *R. fusca*), ronde zonnedauw (*Drosera rotundifolia*), beenbreek (*Narthecium ossifragum*), veenpluis (*Eriophorum angustifolium*), wilde gagel (*Myrica gale*), veenbies (*Trichophorum cespitosum*), klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), gewone dophei (*Erica tetralix*), draadzegge (*Carex lasiocarpa*) en kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccos*).

Eenarig wollegras en lavendelheide zijn geen Provinciale Prioritaire-soorten, maar ze staan beide wel op de Vlaamse Rode Lijst, de eerste als "zeer zeldzaam" en de tweede als "bedreigd" (Van Landuyt e.a. 2006). Een monitoring van deze soorten is dus ook van belang voor het provinciale soortenbeleid.

Op de BWK zijn voor de provincie Antwerpen 33 gebieden, met een totale oppervlakte van 12,78 ha, aangeduid met als hoofdcode "Ces". Daarnaast zijn nog eens 11 gebieden aangeduid met een andere hoofdcode, en "Ces" als nevencode, goed voor 73,17 ha (zie kaart 1, p. 11).

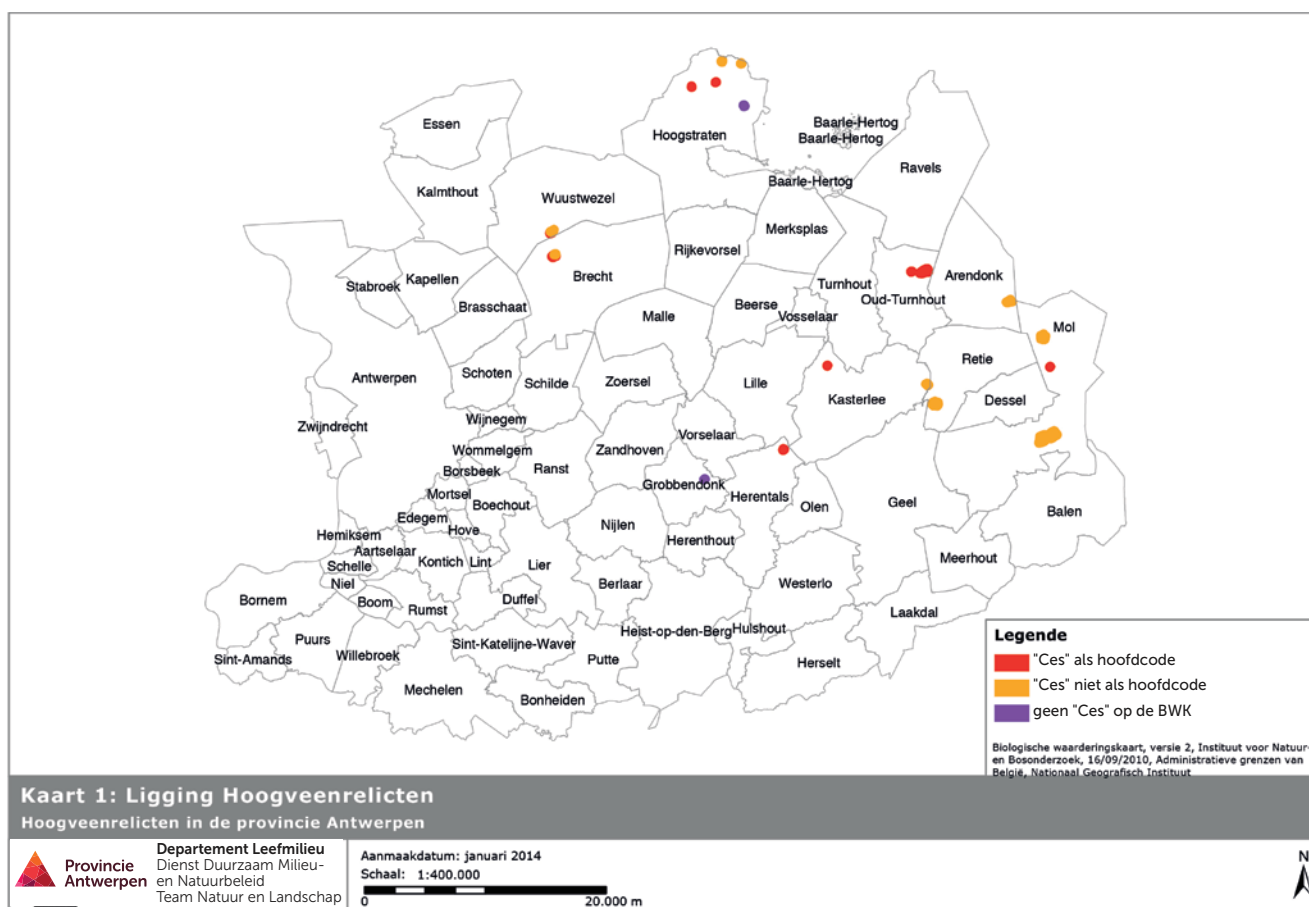
De grootste oppervlakte aan hoogveenrelicten bevindt zich in landschap de Liereman in Oud-Turnhout. Andere belangrijke complexen zijn te vinden op het Groot Schietveld (Brecht en Wuustwezel), de Ronde Put, Koemook en Buitengoor-Meergoor (Mol), en 's Gravendel (Retie). Eerder kleine, geïsoleerde, maar daarom niet minder belangrijke hoogveenrelicten die we bezochten zijn het Lavendelven (Herentals), Tielenheide in Kasterlee en vier plekken op privé-domein in Hoogstraten.

Tijdens de uitvoering van het project kregen we nog enkele nuttige tips waardoor we twee interessante gebieden konden opnemen in het project, nl. een heel mooi vennencomplex met drijftillen op het militair domein van Grobbendonk (het "Engels Kamp") en een ietwat gedegradeerd venig heidegebiedje op domein "Den Rooy" in Hoogstraten.

Twee gebieden, op de BWK aangeduid met "Ces" als nevencode werden weliswaar bezocht, maar niet verder in de studie opgenomen. Het zijn Reties Heike in Kasterlee en de Hooiput in Arendonk. Het eerste gebied bestaat uit gedegradeerde en verdroogde heide, het tweede is een zeer mooi complex van vloeibeemden, maar in geen van beide gebieden is er (nog) sprake van hoogveenrelicten.

4. Methodiek

Het terreinwerk is uitgevoerd tussen 31 juli en 9 oktober 2012. In elke terreineenheid gebeurde minstens één vegetatieopname volgens de "dafor-schaal" (zie kaderstukje). Hier-

Kaart 1: Ligging hoogveenrelictien in de provincie Antwerpen © Provincie Antwerpen, DMN, 2014

bij worden alle hogere planten en mossen (bladmosses en levermosses) genoteerd en wordt hun abundantie geschat.

Mosses moeten in veel gevallen achteraf microscopisch gedetermineerd worden. Van belangrijke soorten wordt het gedetermineerde materiaal bijgehouden in een herbarium, zodat latere controle mogelijk blijft. De specimens die Herman verzamelde worden bijgehouden in het herbarium van de Plantentuin Meise, die van Dirk in zijn persoonlijk herbarium.

5. Resultaten van het onderzoek: welke soorten zijn gevonden?

5.1. Vaatplanten:

Onder de kensoorten van het hoogveenmosverbond was kleine veenbes veruit de meest algemene soort, ze werd aangetroffen in 19 van de 48 opnamen. Lavendelheide daarentegen komt slechts in 4 opnamen voor en eenarig wollegras in 3 opnamen.

5.2. Veenmosses:

Dit onderzoek heeft een belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis en de ecologie van de veenmosses in Vlaanderen.

Fraai veenmos (*Sphagnum fallax*) is meestal de dominante veenmossoort in venige heiden (gevonden in 34 opnamen), al dan niet vergezeld van zijn naaste verwant slank veenmos (*S. flexuosum*) (4 opnamen). Veenmosbulten worden

De "dafor"-schaal

De dafor"-schaal, dikwijls maar ten onrechte de Tansleyschaal genoemd is een eenvoudige methode om de abundantie van elke soort in een vegetatie te omschrijven. Ze is dus minder geschikt voor vegetatie-opnamen in proefvlakken. De abundantie wordt als volgt in vijf trappen geschat:

- d dominant
- a abundant
- f frequent
- o occasioneel
- r rare, zeldzaam

deze codes kunnen aangevuld worden met

- v (very) zeer
- l lokaal

dikwijls door fraai veenmos gedomineerd, samen met wratig veenmos (*S. papillosum*) (33 opnamen). Hoogveenveenmos (*Sphagnum magellanicum*), kensoort van de doelvegetatie, is eveneens een bultvormer maar is veel zeldzamer (8 opnamen).

In de slenken is het meestal waterveenmos (*S. cuspidatum*) die domineert (29 opnamen), maar ze wordt niet zelden vergezeld door dof veenmos (*S. majus*) (14 opnamen). Dat laatste was een verrassing, want deze laatste soort gold als uiterst zeldzaam, tot voor dit onderzoek was ze slechts van 7 plekken gekend in Vlaanderen. Nu is aangetoond dat dof veenmos een vrijwel constante soort is in natte, venige heiden in de provincie Antwerpen. Oppervlakkig lijkt deze soort zeer sterk op waterveenmos, maar onderscheidt er zich van door de wat rare, dofbruine kleur. Blijkbaar wordt dof veenmos heel dikwijls gehouden voor een wat ziekelijke of verzopen vorm van waterveenmos, niet ingezameld en dus niet herkend.

Geoord veenmos (*Sphagnum auriculatum*) (15 x) en gewoon veenmos (*S. palustre*) (6 x) zijn algemene soorten met een brede ecologische amplitude. Gewimperd veenmos (*S. fimbriatum*) (7 x) wijst dikwijls op verstoring; glanzend veenmos (*S. subnitens*) (2x) op toevoer van mineraalrijk water. Kussentjesveenmos (*S. compactum*) (5 x) staat steeds in de randzones, waar wat betreding is of waar recent geplagd is; het is een soort van open, natte heide, die geen beschaduwing verdraagt.

Andere veenmossen zijn veel zeldzamer en zijn slechts één of tweemaal gezien, nl. de roodgekleurde hoogveensoorten stijf veenmos (*S. capillifolium*) en rood veenmos (*S. rubellum*), de natte heidesoorten zacht veenmos (*S. tenellum*) en week veenmos (*S. molle*) en de vaak miskende en lastig van geoord veenmos te onderscheiden soorten amfibisch veenmos (*S. inundatum*) en moerasveenmos (*S. subsecundum*).

Met 17 soorten hebben we dus ongeveer alles gezien wat Vlaanderen aan veenmossen te bieden heeft!

5.3. Levermossen:

Op de meeste terreinen zijn levermossen maar met veel moeite te vinden. Slechts op enkele plekken (Liereman) zijn ijl stompmos (*Cladopodiella fluitans*) en veendubbeltjesmos (*Odontoschisma sphagni*) in staat op te tornen tegen de concurrentie van de veel sneller groeiende veenmossen. Het ontdekken van de fijnere levermossen glanzend maanmos (*Cephalozia connivens*), aarmaanmos (*C. macrostachya*), spinragmos (*Kurzia* div. spec.) of het draaddunne fijn draadmos (*Cephaloziella elachista*) vraagt dikwijls een grote inspanning, ze groeien op kale veenplekken of op de zijkant van pijpenstrootjesbulten.

Het is zeer de vraag of veenbuidelmos (*Calypogeia sphagnicola*) gevonden is en of deze soort, kensoort van het hoogveenmosverbond, eigenlijk wel voorkomt in Vlaanderen. Het betreft waarschijnlijk vooral kleine vormen van moerasbuidelmos (*C. fissa*).

Hoogveenlevermos (*Mylia anomala*) werd slechts éénmaal aangetroffen, nl. in het Lavendelven in Herentals, waar een mooie populatie gevonden werd op een stuk dood hout en op de rand van een greppel. Dit is, vrezen wij, wellicht de enige nog overblijvende groeiplaats van deze hoogveen-soort in de provincie Antwerpen.

6. Vegetatiekundige analyse

De gecorrigeerde opnamelijsten, 48 in totaal, werden samengebracht in een tabel en verwerkt in Twinspan (computerprogramma). We hadden ook een aantal randen en fragmenten opgenomen. Deze behoorden niet tot het doeltype maar tot (fragmenten van) de natte heide. Uit de Twinspan-analyse en uit de waarnemingen op het

Figuur 6: Zicht op het centraal deel van het Lavendelven (Herentals) © DMN, Mieke Hoogewijs

Figuur 7: Slenken met veenpluis en plagplekken met witte snavelbies – De Liereman (centraal deel) © DMN, Mieke Hoogewijs

Figuur 8: Venige natte heide met struikheide en beenbreek; de slenken zijn gekenmerkt door veenpluis, een plagplek door het geelgroene blad van witte snavelbies © DMN, Mieke Hoogewijs

terrein blijkt duidelijk dat er voorzichtig moet omgesprongen worden met het begrip "hoogveen". Als we "De vegetatie van Nederland" volgen (Schaminée e.a. 1995), dan telt het *Oxycocco-Sphagnetum* (de klasse der hoogveenbulten en natte heiden) twee verbonden: het dophei-verbond en het hoogveenmosverbond. Het eerste verbond omvat de natte heiden en gedegradeerde hoogvenen. Onder het tweede verbond vallen de bulten in levende hoogvenen, (vrijwel) geïsoleerd van het minerale grondwater en dus nagenoeg uitsluitend gevoed door neerslag.

Zoeken we in dezelfde bron naar het verschil in floristische samenstelling, dan blijken tal van soorten gemeenschappelijk te zijn voor beide verbonden. Enkel kleine veenbes, wrattig veenmos¹, hoogveenveenmos, rood veenmos, veenbuidelmos, lavendelheide en eenarig wollegras zijn kensoorten van het hoogveenmosverbond.

Deze kensoorten durven ook wel eens opduiken in het dopheiverbond, zoals meermaals is gebleken tijdens ons terreinonderzoek. We laten in het midden of het dan gaat om relictten, dan wel om voorlopers. Of om het anders uit te drukken: als kleine veenbes voorkomt in een natte heide, dan wil dat nog niet zeggen dat we te maken hebben met hoogveenvorming. Hiervoor is nog een extra voorwaarde noodzakelijk: het moet gaan om een vegetatie die grondwateronafhankelijk is, er moeten dus duidelijke veenmosbulten aanwezig zijn!

Kleine veenbes is hoogfrequent in de tabel en in vrijwel alle types aanwezig. Omdat deze soort zich via bessen verspreidt heeft ze wellicht de beste kansen om zich op nieuwe plekken te vestigen (via vogels), maar ze lijkt ons niet de beste indicator voor het hoogveenmosverbond, al is ze in dit vegetatietype wel optimaal en abundant aanwezig.

Lavendelheide en eenarig wollegras beperken zich waarschijnlijk tot restpopulaties. De groeiplaatsen van deze soorten verdienen de grootse zorg. Deze soorten zijn alleszins betere indicatoren voor hoogveen dan kleine veenbes, maar wellicht hebben ze nog amper mogelijkheden om zich in nieuwe gebieden te vestigen.

Hoogveenveenmos is een zeer goede kensoort, maar andere veenmossen zijn niet bruikbaar als indicatoren. De beste kandidaat, wrattig veenmos, heeft duidelijk een optimum in de moslaag van de hoogveenheiden. Maar deze soort vestigt zich relatief vlug en dringt veel verder door in licht minerotrafente veenmosrijke heiden (zie kaderstukje) dan de hierboven genoemde soorten. Bij kartering van

¹ Wrattig veenmos heeft een veel bredere ecologische amplitude dan in het hoogveenmosverbond alleen, deze soort wordt niet meer als kensoort aanzien.

ombrotroof (*ombrotrafent*) versus minerotroof (*minerotrafent*)

Hoogveen is een systeem dat volledig afhankelijk is van de neerslag, in vaktermen zegt men dat hoogveen ombrotroof is. Een typische hoogveensoort als eenarig wollegras noemt men ombrotrafent.

Omgekeerd spreekt men van minerotroof en minerotrafent als het gaat om een systeem of een soort die afhankelijk is van (mineraalrijk) grondwater.

dit type door minder botanisch geschoolde karteerders is daarenboven verwarring mogelijk met het nog sterker minerotrafente gewoon veenmos, zeker geen goede indicator voor "Ces", eerder voor de invloed van mineraalrijker of verrijkt water.

Uit ons onderzoek blijkt tenslotte dat ook fijn draadmos wellicht tot dit vegetatietype beperkt is.

7. Besluit

Als we beide criteria hanteren, nl. dat er 1° minstens één kensoort moet aanwezig zijn van het hoogveenmosverbond en 2° dat er duidelijk moet sprake zijn van regenwaterafhankelijkheid en dus van bultvorming, dan komen er eigenlijk maar twee (of drie) van de onderzochte plekken in aanmerking om te kunnen gerekend worden tot het hoogveenmosverbond en dat zijn het Lavendelven in Herentals (figuur 9), Koeberg in Meerle/Hoogstraten (figuur 1) en eventueel Rommensbos in Hoogstraten, al gaat het daar om nog misschien één enkele bult. Alle overige plekken zijn

Figuur 9: Overzicht Lavendelven (Herentals) vanop de oever, daarachter de ringslenk met pitrus en het centraal deel met opslag van grove den © DMN, Mieke Hoogewijs

onder te brengen onder al dan niet mooi ontwikkelde vormen van het dopheiverbond.

Maar dan nog moeten we toegeven dat zelfs de allermooiste hoogveenmosvegetaties in onze provincie nog enkel relictten zijn. Zelfs aan Koeberg gaat het maar om enkele tientallen van elkaar geïsoleerde bulten, niet om één hoogveen van noemenswaardige omvang en dus eigenlijk te karteren als een dopheiverbond met menging van het hoogveenmosverband. Echte hoogvenen, zoals Vanden Berghen ze beschreef van de Moeren in Postel (Vanden Berghen 1948) komen in Vlaanderen sedert lang niet meer voor en moeten eigenlijk met enige zin voor realisme voor quasi altijd worden afgeschreven.

In de beschrijving van de veenmosrijke heiden van de Liereman (Oud-Turnhout) vermeldt Vanden Berghen (1947) uitdrukkelijk dat dit geen hoogveen is en dat ze sterk van de vegetatie in het hoogveen van Postel verschillen. Afgaande op de opnamen van het *Narthecietum ossifragi boreoatlanticum* van de Liereman in Vanden Berghen (1951) zijn deze misschien nu echter iets beter ontwikkeld dan in 1946: kleine veenbes is nu veel frequenter dan in zijn opnamen, hoogveenveenmos is ongeveer even frequent gebleven.

8. Bedenkingen bij het beheer

De waterstand is zonder twijfel de meest bepalende factor voor een goede ontwikkeling van veenmosrijke hoogveen-dopheidevegetaties. Een relatief stabiele, hoge waterstand is erg belangrijk. Dit gaat echter in twee richtingen. Sterke waterstands dalingen in de zomer moeten vermeden worden. Bij lagere waterstanden in de zomer ontwikkelen zich eerder gewone dopheivegetaties, indien goed ontwikkeld wel met enkele veenmossen zoals zacht veenmos en kussentjesveenmos. Maar ook plotse, te hoge waterstanden moeten absoluut vermeden worden. De typische bultenveenmossen wrattig veenmos en hoogveenveenmos verdragen geen langdurige overstroming en sterven dan af.

Bij stuwen van de waterstand kunnen veeneilanden blijven drijven en zo overleven. Er moet in het oog gehouden worden dat als die veeneilanden aan de ondergrond zijn vastgegroeid, zij verdrinken bij verhoging van de waterstand. Bij herstel en/of stuwen kunnen zich vrij vlug drijvende vegetaties van veenmossoorten ontwikkelen. Dit kan een goed uitgangspunt vormen voor vestiging van pioniersstadia van veenheiden met wrattig veenmos en kleine veenbes.

Plaggen blijkt geen goed beheer voor veenheiden. Op verschillende plaatsen is getracht de dominantie van pijpenstrootje te doorbreken door plaggen. Hierbij zijn meestal vlekken met beenbreek gespaard. Die liggen na de plag-

werken minstens 20 cm boven de geplagde stukken en verdrogen daardoor. Daarenboven worden met de pijpenstrootjesbulten het grootste deel van de veenlevermosjes verwijderd.

Als alternatief voor plaggen kan de dominantie van pijpenstrootje ook doorbroken worden door zomermaaiingen met verwijdering van het strooisel, of door tijdens het winterhalfjaar de dikke pijpenstrootjes-strooiselpakketten te verwijderen. Deze strooisellaag onderdrukt veenmosgroei en kieming van begeleidende veensoorten. Eens deze dominantie doorbroken wordt, breiden deze zich na enkele jaren meestal fors uit.

Bekalking van plagplekken in de omgeving van veenheiden, afhankelijk van zuur regenwater, moet vermeden worden, ook van de verder afgelegen infiltratiegebieden.

9. Studierapport op website raadpleegbaar

Wens je het volledige rapport te raadplegen en te downloaden als pdf-bestand, surf dan naar de ankona-website (www.provincieantwerpen.be en zoek op 'natuurstudieartikels'). De kaarten zijn te consulteren als een apart pdf-bestand.

Literatuur

- Beckers K., Vermeersch G., Maes D., Adriaens T., De Beer D., De Knijf G., Bosmans R., Hendrickx F., Jooris R., Maelfait J.P., Van Den Berge K., Van Keer K., Van Landuyt W., Van Thuyne G., 2009: Een gericht natuurbesluit voor de prioritaire soorten in de provincie Antwerpen. Rapport INBOR.2009.7. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, Brussel, i.o. van de provincie Antwerpen. In: Dienst Duurzaam Milieu- en Natuurbesluit (2010): Provinciale Prioritaire Soorten Provincie Antwerpen. Eindredactie Mieke Hoogewijs. Provincie Antwerpen p. 13-153.
- De Beer D. & Stieperaere H., 2014: Waardebepaling van hoogveenrelictten in de provincie Antwerpen op basis van de floristische samenstelling. Provincie Antwerpen.
- Schaminée J.H.J., Weeda E.J. & Westhoff V., 1995: De vegetatie van Nederland 2. Plantengemeenschappen van wateren, moerassen en natte heiden. Opulus Press, Uppsala – Leiden.
- Van Landuyt, W., Vanhecke, L. & Hoste, I., 2006: Rode Lijst van de vaatplanten van Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In: Van Landuyt W. et al. Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest. INBO en Nationale Plantentuin van België, Brussel. Ook te raadplegen op http://www.inbo.be/content/page.asp?pid=BEL_VLA_SOO_rodellijst
- Vanden Berghen C., 1947: Le "Liereman" à Vieux-Turnhout. *Bulletin de la Société royale de Botanique de Belgique* 79: 100-110.
- Vanden Berghen C., 1948: La tourbière de Postel (Moll). *Biol. Jaarboek Dodo-naea* 15: 77-86
- Vanden Berghen C., (1951: Landes tourbeuses et tourbières bombées à sphaignes de Belgique (*Ericeto-Sphagnetalia* Schwickerath 1940). *Bulletin de la Société royale de Botanique de Belgique* 84: 157-226.
- Vandenbussche D., 2004: Provinciaal Natuurontwikkelingsplan Antwerpen. Provinciaal Instituut voor Hygiëne.
- Vandenbussche V., T'Jolyn F., Zwaenepoel A., De Blust G. & Hoffmann M., 2002: Systematiek van natuurtypen voor Vlaanderen: 7. Heide en landduinen. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Opdrachtgever: AMINAL, afd. Natuur.

De broedvogels van het Groot Rietveld

Auteur: Chris De Buyzer; e-mail: chris@panneweel.be

1. Inleiding

Het Groot Rietveld (GRRI) te Kallo (Beveren) is in ornithologische middens bekend om zijn rijke avifauna. Het aantal ingevoerde observaties op de website waarnemingen.be spreekt voor zich.

Op slechts een 15-tal jaren groeide het gebied uit van een zandvlakte met plassen tot één van de top-gebieden in Vlaanderen voor moerasvogels. Dit artikel schetst de historie van het gebied en geeft het voorkomen en de evolutie van de avifauna weer.

2. Ligging

Het Groot Rietveld ligt op de grens van Beveren en Zwijndrecht (figuur 1). Het wordt in het zuiden begrensd door de Keetberglaan, in het noorden en het westen door de Kwatrikweg en in het oosten door een dijk die gelegen is op de grens tussen de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen. Tussen deze dijk en de opgespoten vlakte van Zwijndrecht ligt de gracht genoemd 'Het Lang Eind'. Via deze gracht waart het gebied af.

Oorspronkelijk behoorde het Groot Rietveld tot de Melsele-polder. Met de uitbreiding van de industrie op Linkeroever werd het terrein klaargemaakt voor opspuitingen. Dijken werden aangelegd en er werden afwateringssluizen geplaatst. In 1991 werd het terrein gedeeltelijk opgespoten met zand. Door gebrek aan zand stopten de werken en kon de natuurontwikkeling een start nemen. De bestemming van het ganse gebied was industrie. In het jaar 1995 wordt voor de eerste keer de benaming 'Groot Rietveld' gebruikt en wordt er actie gevoerd voor het behoud. Voor definitieve bescherming is het wachten tot het Groot Rietveld opgenomen wordt als permanent compensatiegebied in het kader van het historisch passief verlies van habitattype 'riet en water' op de Linkeroever (Nooddecreet 14/12/2001)

3. Beschrijving onderzoeksgebied

Als voorbereiding van de opspuiting werden dijken aangelegd die het huidige uitzicht bepalen. Deze dijken verdelen het terrein in drie vakken. De totale oppervlakte van het gebied bedraagt 88 hectaren. Hiervan zijn 50 hectaren riet, 13 hectaren plas, 20 hectaren gras en ruigte en 5 hectaren

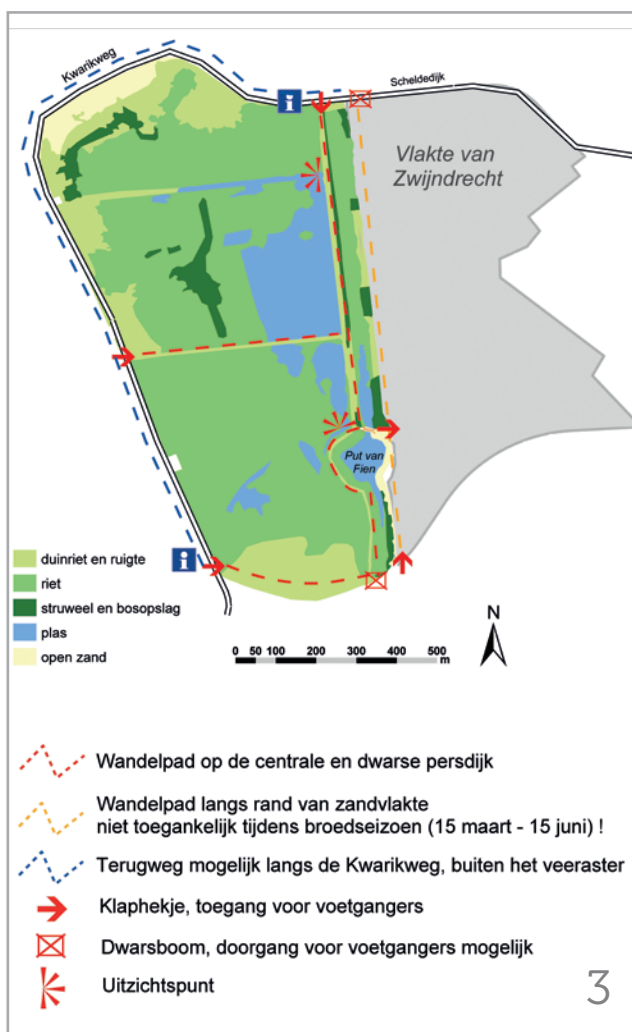

Figuur 1: Overzichtskartaat natuurgebieden rond Kallo met Groot Rietveld © website Beveren - LNE, ANB, april 2012

Figuur 2: Groot Rietveld : middelste vak richting Kallo
© Chris De Buyzer

bos en struiken. Het meest zuidelijke vak ligt op het oorspronkelijke weideniveau en is geëvolueerd tot een van de grootste, aaneengesloten rietvelden van Vlaanderen met langs de oostzijde enkele plassen. Het middelste vak werd

Figuur 3: Infobord met wandelkaartje op het terrein van Groot Rietveld © Agentschap voor Natuur en Bos (ANB)

in het westen hoger opgespoten. In dit droger deel vind je duinriet en bosjes van wilg en ruwe berk. Naar het oosten wordt het middelste vak veel natter en maken de bosjes plaats voor een grote plas met brede rietkraag (figuur 2).

Een storend element is echter de Kwarikweg die een barrière vormt tussen de twee natuurgebieden: Rietveld Kallo en de Broedvlakte Zwijndrecht.

Het meest noordelijke vak werd het hoogst opgespoten. Hier overheerst een open begroeiing met grassen, duinriet en doornstruiken. Door de verhoging van het waterpeil groeit hier op de natste stukken terug riet. De dijken zijn bijna volledig begroeid met vlier.

4. Beheer afgestemd op vogels van riet en plas

Het Groot Rietveld wordt beheerd door het Agentschap Natuur en Bos (ANB).

Het beheer is afgestemd op het behoud van het biotoop riet en plas en de instandhouding van de huidige natuurwaarden. Het terrein werd in 2003 omrasterd zodat kon gestart worden met een jaarrond begrazing met Konikpaarden. Naast het bewaren van de rust is het handhaven van een voor rietvogels geschikt waterpeil belangrijk. Voor de aanvang van het broedseizoen 2004 werd het waterpeil verhoogd door het plaatsen van zandzakjes aan de afwateringssluizen. Deze verbetering werd jaarlijks herhaald met een geleidelijke verhoging van het waterpeil tot gevolg. Het waterpeil was op deze manier moeilijk te regelen en eind 2012 werden twee nieuwe uitwateringsconstructies geplaatst in de dijk langs het Lang Eind.

Sinds 2007 wordt de berkenopslag in het noordelijk vak gekapt. Nu is dit gedeelte volledig omgezet naar schraal grasland, riet en ruigte met verspreid enkele doornstruiken. De graslanden worden jaarlijks gemaaid.

Het gebied is het ganse jaar toegankelijk via de wandelpaden op de dijken. Er zijn vier toegangspoortjes met infoborden.

5. Broedvogelonderzoek

Voor het Linkerscheldeoevergebied werd de Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever opgericht. Eén van de taken van deze commissie is het opvolgen van de monitoring van de natuur. Het Agentschap Natuur en Bos (ANB) is belast met deze monitoring. Voor de broedvogels worden jaarlijks (sinds 2003) territoriumkarteringen uitgevoerd door medewerkers van het Instituut voor natuur- en bosonderzoek (INBO). Voor het veldwerk in een aantal gebieden wordt beroep gedaan op vrijwilligers. Jaarlijks stelt de commissie een rapport op dat de toestand en de evolutie in kaart brengt van de natuur op de Linkeroever. Door mezelf werd er in het jaar 1998 een eerste broedvogelinventarisatie op het GRII uitgevoerd, vanaf 2009 heb ik het veldwerk voor de broedvogelinventarisaties in dit gebied voor mijn rekening genomen.

5.1. Veldwerk

Voor de inventarisatie wordt sinds 2003 de uitgebreide territoriumkartering gebruikt volgens de handleiding van SOVON Vogelonderzoek Nederland. In het telgebied wordt minstens een 7-tal keren een telling van de broedvogels verricht in een periode van begin april tot eind juli. Er wordt meestal vanaf zonsopgang geteld bij goed weer. Tijdens elke rondgang worden alle waarnemingen genoteerd op een dagkaart met vermelding van de broedstatus. Voor eenden, futen en ganzen worden bijkomend de vrouwtjes/ouderparen met pas uitgekomen donsjongen/pulli genoteerd.

De gracht 'Het Lang Einde' wordt samen met het Groot Rietveld geïnventariseerd.

5.2. Interpretatie

De gegevens van de dagkaarten worden overgezet op een soortkaart. Op deze kaart worden alle waarnemingen van alle rondgangen per vogelsoort ingetekend. Aan het einde van het broedseizoen worden alle waarnemingen gebundeld tot territoria volgens strikte richtlijnen. Een territorium wordt aangenomen wanneer binnen het onderzoeksgebied voldoende geldige waarnemingen zijn gedaan binnen soortspecifieke datumgrenzen.

Sinds 2012 worden de relevante waarnemingen ingegeven en verwerkt via de online broedvogelmodule Avimap (zie kaderstukje rechtsonder).

6. Resultaten en bespreking

In het jaar 2014 werden in totaal 55 broedvogelsoorten vastgesteld. Het totaal aantal territoria van de rietvogels bedroeg 154. Gemiddeld dertig percent van de vogels van riet en water broeden in het GRRI in verhouding tot het ganse Linkerscheldeoevergebied. De bruine kiekendief, de woudaap en de blauwborst zijn soorten van de bijlage 1 van de Europese vogelrichtlijn. De lidstaten zijn verplicht maatregelen te nemen om deze soorten te beschermen en in stand te houden.

6.1. De beginfase

Na de laatste opspuitingen (1991) ging de natuur van start. Pioniersvegetatie, riet, strand en plas overheersten in deze fase. Van de vogelsoorten die toen in het GRRI broedden zijn er een aantal verdwenen: kluut, kleine plevier, tureluur, gele kwikstaart en witte kwikstaart (inventarisatie 1998).

6.2. Riet en water (tabel 1, p.18)

De waterstand werd geleidelijk verhoogd en het riet nam verder in oppervlakte toe. Dit had een gunstig effect op vogels van riet en water. Na een daling schommelt het aantal bruine kiekendieven in het Linkerscheldeoevergebied de laatste jaren rond de 10 broedparen. De soort kan zich in het GRRI goed handhaven met jaarlijks minstens 2 koppels met telkens uitgevlogen jongen. De roerdomp broedde hier voor

het eerst in 2002. Na de twee strenge winters van 2010 en van 2011 bleef de roerdomp afwezig. Vanaf 2012 keerde de roerdomp terug met in het jaar 2013 een recordaantal van 3 territoria. Ondanks de zachte winter (2013-2014) noteerden we deze lente slechts 1 territorium. Voor de inventarisatie van waterral wordt er niet gewerkt met het afspelen van geluid zodat het aantal waargenomen waterrallen vermoedelijk te laag is. De kleine karekiet is de talrijkste *Acrocephalus*-soort. De rietgors is ook een gevestigde waarde met een aantal dat schommelt rond de 10 zangposten. In het nat riet deden ook nieuwe soorten hun intrede: woudaap, snor en baardman. In 2008 noteerden we de eerste territoria voor woudaap, het was wachten tot 2009 voor met zekerheid een geslaagd broedgeval kon worden vastgesteld. Sindsdien doet de soort het bijzonder goed in het GRRI met in 2014 terug 4 territoria. Dit is 10 procent van de Vlaamse populatie die in 2009

Figuur 4: De woudaap (*Ixobrychus minutus*), ook bekend als wouwaap en vroeger woudaapje © Chris Steeman

Figuur 5: Bruine kiekendief © R De Malsche

Avimap: broedvogels in kaart brengen

In 2012 werd in België www.avimap.be gelanceerd. Met avimap kunnen vrijwilligers van start om broedvogels in kaart te brengen. Per broedseizoen worden tussen de 6 en de 20 inventarisatierondes uitgevoerd en ingetekend. Avimap berekent aan de hand van de ingevoerde gegevens hoeveel geldige territoria er aanwezig zijn. Avimap staat nu voor de lancering van een vernieuwde versie. Niet alleen wordt het systeem daarna gebruiksvriendelijker, deelnemers zullen nu ook in staat zijn om hun eigen gebieden in te tekenen en ter goedkeuring voor te leggen. Vooral het inventariseren van de natuurgebieden (Natuurpunt) wil Natuurpunt.Studie avimap nog veel sterker promoten onder haar vrijwilligers. Het wordt niet aangeboden aan andere partners voor professioneel gebruik. In 2014 werden er 274 gebieden geïnventariseerd, in 2013 waren dat er 266.

Figuur 6: Baardmannetjes (*Panurus biarmicus*) © Chris Steeman

geschat werd op 33 tot 40 broedparen. Baardmannetjes vestigen zich definitief in het jaar 2002. Ze laten zich tijdens de inventarisatieperiode zelden horen en zijn dan ook moeilijk te inventariseren. Rekening houdend met waarnemingen buiten de inventarisatierondes komen we in 2014 op 8 territoria. De snor broedt onregelmatig. Ook een nieuwkomer sinds 2006 is de Cetti's zanger die zich meestal in de buurt van de dijken en in 'Het Lang Eind' laat horen. Opmerkelijk is dat in het GRRI strenge winters weinig invloed hebben op het aantal Cetti's zangers. In de jaren 2008 en 2010 werd nestbouw van de buidelmees vastgesteld. Van de broedpoging in 2010 weten we zeker dat ze mislukte. Door aangepast beheer in het noordelijk vak is er een mozaïek ontstaan van open plekken, ruigte en riet. In dit terrein noteren we

de meeste territoria van rietzanger en bosrietzanger. In 2014 stellen we voor deze soorten een lichte stijging vast. De territoria van de blauwborst liggen verspreid over het zuidelijke en het noordelijke vak. We vinden de blauwborst zowel in de drogere als de nattere delen. De sprinkhaanzanger geeft de voorkeur aan verruigd riet met open ruimte. Het GRRI is de ideale biotoop voor de koekoeken; zij zijn de hele lente aanwezig en laten zich veelvuldig horen. Hun waardvogel is hoogstwaarschijnlijk de kleine karekiet.

6.3. Plas en oever (tabel 2)

In het laagst gelegen deel van het GRRI ontstonden door de verhoging van het waterpeil permanente plassen. Hier van profiteren wilde eend, tafeleend, kuifeend, krakeend en meerkoet. Zomertaling is gedurende het broedseizoen aanwezig maar een zeker broedgeval is moeilijk vast te stellen. Er worden zelden jongen gezien. Hoewel slobend vroeger broedde op het GRRI is deze soort de laatste jaren tijdens het broedseizoen afwezig. De bergeend broedt in konijnenholen in de omgeving en is soms aanwezig met jongen op de plassen. Voor de grauwe gans en de Canadese gans ligt het aantal jaarlijks tussen de 5 en de 10 broedparen. De knobbelzwaan is een onregelmatige broedvogel. Fuut en dodaars zijn goed vertegenwoordigd. Sinds 2011 broedt ook de geoorde fuut hier succesvol. De Linkerscheldeoever is in Vlaanderen het kerngebied voor deze soort. Waterhoen is slechts met enkele koppeltjes aanwezig. IJsvogel wordt regelmatig gezien op het GRRI maar broedt waarschijnlijk in de steile oevers van het Fort Sint-Marie.

6.4. De dijken, de bosjes (tabel 3)

De bosjes van berk en wilg en de vlierstruiken op de dijken trekken andere soorten aan. Dit is het broedgebied van fazant, ekster, merel, zanglijster, zwartkop, tuinfluiter, winterkoning, heggenmus, vink, koolmees, pimpelmees,

Tabel 1: Broedvogels van 'riet en water'. Referentiejaar 1998 en een overzicht van het aantal territoria per soort van de zes laatste jaren

Naam broedvogel	Wetenschappelijke naam	1998	2009	2010	2011	2012	2013	2014
roerdomp	<i>Botaurus stellaris</i>	0	2	0	0	2	3	1
woudaap	<i>Ixobrychus minutus</i>	0	2	2	3	3	4	4
bruine kiekendief	<i>Circus aeruginosus</i>	2	2	2	2	3	2	2
waterral	<i>Rallus aquaticus</i>	5	8	4	4	7	7	2
blauwborst	<i>Luscinia svecica</i>	15	15	18	15	14	17	17
Cetti's zanger	<i>Cettia cetti</i>	0	5	10	7	11	6	8
sprinkhaanzanger	<i>Locustella naevia</i>	1	3	5	3	5	2	2
snor	<i>Locustella luscinioidis</i>	0	0	1	1	0	0	1
rietzanger	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	2	9	9	15	12	14	20
bosrietzanger	<i>Acrocephalus palustris</i>	6	20	11	12	15	21	24
kleine karekiet	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	13	47	51	52	60	52	57
baardman	<i>Panurus biarmicus</i>	1	5	6	4	4	4	8
rietgors	<i>Emberiza schoeniclus</i>	10	8	11	7	12	6	8

Tabel 2: Broedvogels van plas en oever. Referentiejaar 1998 en een overzicht van het aantal broedparen van de zes laatste jaren

		1998	2009	2010	2011	2012	2013	2014
dodaars	<i>Thachybaptus ruficollis</i>	1	13	9	8	7	7	7
fuut	<i>Podiceps cristatus</i>	0	8	5	10	5	8	8
geoorde fuut	<i>Podiceps nigricollis</i>	0	0	0	1	2	1	2
krakeend	<i>Anas strepera</i>	4	3	10	15	8	6	8
tafeleend	<i>Aythya ferina</i>	0	12	5	11	8	8	6
kuifeend	<i>Aythya fuligula</i>	2	6	3	6	3	5	10

Tabel 3: Broedvogels van dijken en bosjes. Referentiejaar 1998 en een overzicht van het aantal territoria voor 2009 en 2010.

		1998	2009	2010
tijftjaf	<i>Phylloscopus collybita</i>	4	20	25
fitis	<i>Phylloscopus trochilus</i>	1	16	10
winterkoning	<i>Troglodytes troglodytes</i>	2	25	25
zwartkop	<i>Sylvia atricapilla</i>	2	10	12
tuinfluiter	<i>Sylvia borin</i>	0	4	4

staartmees, kneu, houtduif, tijftjaf en fitis. Niet alle soorten van deze groep worden jaarlijks geïnventariseerd. Een nieuwkomer in 2014 was de nachtegaal die voor de eerste keer met succes gebroed heeft. Jaarlijks nestelt in het centrale bos ook buizerd en waarschijnlijk ook sperwer. Sommige jaren broedt hier ook een ransuil.

6.5. De schrale graslanden en de droge randgebieden
In ruigte van de drogere stukken broeden enkele paartjes roodborsttapuit. In 2014 vonden we vooral langs de dijken 14 territoria voor de grasmus. In de buurt van het betonnen brugje over het Lang Eind noteren we sinds 2008 een territorium van braamsluiper.

In het grasland in het noordelijke vak broeden jaarlijks 1 tot 2 koppels kievit en scholekster. In 2014 was er hier ook een territorium van een veldleeuwerik.

7. Besluit

Met 3 broedvogelsoorten van de bijlage 1 van de Europese vogelrichtlijn en met 8 broedvogelsoorten van de rode lijst scoort het Groot Rietveld bijzonder hoog als gebied voor broedvogels. Het GRRI is gelegen tussen het Rietveld Kallo en de Broedvlakte Zwijndrecht. Het Rietveld Kallo is een permanent compensatiegebied en zal zich in de toekomst verder ontwikkelen tot een aaneengesloten rietveld. Deze evolutie zal een gunstig gevolg hebben voor vogels van riet en water. De Broedvlakte Zwijndrecht is een tijdelijk compensatiegebied en zal in de toekomst ingenomen worden door bedrijven. Met het verdwijnen ervan gaat een belangrijk foerageergebied voor de bruine kiekendief verloren. Het is afwachten welke invloed dat zal hebben op deze soort in het GRRI. Er zijn ook interessante ontwikkelingen. In 2013 pleisterden er in de maand juni verschillende purperreigers

en bij enkele werd zelfs een begin van nestbouw waargenomen. Een hoopvol teken naar de toekomst.

Dankwoord

Langs deze weg zou ik graag bedanken: Chris Steeman en Ronny De Malsche voor de prachtige foto's en het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB) voor het ter beschikking stellen van het kaartje. Meer foto's van vogels op het GRRI vind je op www.chrissteeman.photography/

Literatuur

- Beheercommissie Natuur Linkerscheldeoever, 2013: Jaarverslag 2012, Voortgangsrapport realisatie en monitoring natuurcompensaties en natuurontwikkeling in het Linkerscheldeoevergebied.
- Geert Spanoghe, Ralf Gyselings, 2012: Monitoring van vogels in de Waaslandhaven. Periode 2003-2011. *Vogelnieuws* nr 18 mei 2012. *Vogelnieuws*: ornithologisch tijdschrift van het Instituut voor Natuur en Bosonderzoek (Brussel).
- Geert Spanoghe, Ralf Gyselings, 2013: Monitoring van vogels in de Waaslandhaven. Periode 2003-2013. *Vogelnieuws* nr 21 december 2013. *Vogelnieuws*: ornithologisch tijdschrift van het Instituut voor Natuur en Bosonderzoek (Brussel).
- Website Avimap – www.avimap.be

Figuur 7: Groot Rietveld: zuidelijk vak richting Kwarikweg en olie-tanks © Chris De Buyzer

Mollusken van de oude steen- en cementfabriek 'La Bonne Espérance' in Turnhout

Auteur: Jelle Ronsmans (Natuurpunt & Belgische Vereniging voor Conchyliologie, BVC); e-mail: jelle_ronsmans@msn.com
Medewerkers: Gilbert Loos & Jef Mangelschots (Natuurpunt), Marc Hansen (Belgische Vereniging voor Conchyliologie, BVC)

1. Inleiding

Dit artikel bundelt de gegevens van een onderzoek naar slakken in het vleermuizenreservaat 'La Bonne Espérance' in Turnhout (figuur 1). Natuurpunt kocht, met de steun van de stad Turnhout, in 2010 en 2011 de oude steen- en cementfabriek 'La Bonne Espérance'. Door omstandigheden vormt het gebied ook een geschikte leefomgeving voor slakken (Gastropoda). Mollusken of weekdieren (stam) kennen een grote verscheidenheid aan vormen en zijn onderverdeeld in acht klassen, waarvan de bekendste de slakken (Gastropoda), de tweekleppigen (Bivalvia) en de inktvissen (Cephalopoda) zijn.

Slakken worden door niet veel mensen bestudeerd, waardoor het ons interessant leek dit gebied eens te inventariseren. Met 4 personen bezochten we het gebied grondig en namen stalen mee van verschillende plaatsen. Deze werden thuis of enkele ter plaatse onderzocht. Naast het landhabitat werden ook enkele waters binnen het gebied onderzocht. In totaal leverde dit 35 soorten op. Dit is een mooi aantal voor het gebied. Hoogstwaarschijnlijk zullen er meerdere soorten zitten omdat we tijdens onze excursie er allicht een aantal over het hoofd gezien hebben of m.a.w. gemist hebben. Naar schatting zouden er ongeveer 45 soorten kunnen voorkomen. We zijn recent gestart met een nieuwe *slakkenwerkgroep* 'Arianta' binnen Natuurpunt. Wil je hierover meer weten? Blader dan vlug door naar p.24 in dit tijdschrift.

Figuur 1: Vleermuizenreservaat 'La Bonne Espérance' in Turnhout

2. Het situeringsgebied van 'La Bonne Espérance'

'La Bonne Espérance' is de naam van één van de oude cement- en steenfabrieken, gelegen aan het kanaal Des-sel-Schoten, op de grens van de gemeenten Oud-Turnhout en Turnhout. De fabriek werd in 1900 opgericht, maar ging na 33 jaar alweer dicht, door de economische crisis. De oude steenovens zijn na de sluiting een geschikte overwinteringsplaats geworden van verschillende soorten vleermuizen. Daarom hebben Natuurpunt en de stad Turnhout dit gebied, enkele jaren geleden, onder hun hoede genomen. Het gebied werd voor het grote publiek verboden terrein zodat de vleermuizen er in alle rust hun winterslaap kunnen houden. In de paarperiode (september-oktober) komen vleermuizen uit de hele regio naar deze site. De mannetjes komen dan hier de vrouwtjes opzoeken. Het vleermuizenreservaat is gelegen aan de Riststraat 20 in Turnhout.

'La Bonne Espérance' is een gebied dat de kans kreeg zich te ontwikkelen tot een zeer interessant gebied. Het is daarom één van de redenen dat we hierdoor een hoge biodiversiteit vinden, wat steeds minder vaak voorkomt. Natuurlijk zijn er nog andere factoren die zorgen voor de grote diversiteit (kalk, oude muren, voedingsrijke strooisellaag, vochtig en schaduw). Maar deze factoren blijven enkel behouden dankzij de bescherming van Natuurpunt.

Naast vleermuizen leven er ook nog vele andere soorten dieren en planten. Door de grote hoeveelheid kalk in de bodem, afkomstig van de fabriek, vinden we in het gebied een zeer speciale fauna en flora die je normaal enkel vindt in kalkrijke gebieden. Tussen deze organismen zitten er ook enkele zeldzamere, en dit vooral bij de planten en paddenstoelen.

3. Waarom is dit een interessant gebied?

'La Bonne Espérance' is zo interessant omwille van de aangevoerde kalk. In de Kempen vinden we van nature zurige zandbodems. Niet zo ideaal voor slakken dus. Een gemiddeld loofbos in de Kempen herbergt wat meer soorten aangezien er een dikke voedsel laag aanwezig is. Deze strooisellaag wordt jaarlijks aangevuld door afvallende bladeren, takken en dood faunamateriaal. Slakken en andere bodemorganismen gebruiken deze bladeren als voedselbron. Ze zetten deze dan om naar humus, wat bomen dan opnieuw kunnen gebruiken. Omwille van de lage concentraties aan kalk zal het aantal individuen/ oppervlakte lager liggen dan in de meer kalkrijke gebieden. In het onderzochte gebied

zien we iets heel anders t.o.v. omliggende gebieden uit de Kempen. Hier vinden we zowel een hoge soortendiversiteit als grote aantallen (van sommige soorten). Het is vooral dankzij de hoge kalkconcentraties dat 'La Bonne Espérance' een zo goed slakkengebied is.

4. Methode tijdens de excursie 'land -en zoetwatermollusken'

De slakkeninventarisatie vond plaats op 14 juli 2014. De bedoeling was om na te gaan welke soorten er te vinden zijn in het gebied om later te vergelijken met de historische gegevens van de streek (De Wilde J.J., Marquet R. & Van Goethem J.L., 1986). In de voormiddag kregen we een interessante rondleiding van Luc Swerts. Zo kregen we een mooi overzicht van het gebied. De volgende fase was het verzamelen van materiaal. Er werd op verschillende plekken bemonsterd. Hiervoor werden verschillende inventarisatiemethoden gebruikt. Grotere soorten (+5 mm) werden met het blote oog gezocht onder stenen, op boomstammen, dood hout en in het strooisel. Voor de kleinere soor-

ten (2 - 5 mm) is een andere techniek nodig. Het nemen van bodemstalen houdt in dat op verschillende plekken wat strooisel mee naar huis genomen wordt. Het is belangrijk om verschillende plekken te bemonsteren zoals het strooisel onder dood hout, aan de voet van een boom en aan het einde van erosiekanaaltjes, die ontstaan zijn door de regen. Lege slakkenhuisjes worden met het water mee-geleurd en dan vervolgens samen ergens afgezet.

Eens het materiaal verzameld (figuur 2) begint het uitzoeken. Dit gebeurt door het meegenomen materiaal te drogen en te

Tabel 1: Slakkeninventaris – 25 soorten (dd.14/07/2014)

Soortnaam	Wetenschappelijke naam	Frequentie van voorkomen in het gebied (*)	Levend/dood	Inventarisatiemethode: Bodemmateriaal (B)/ Ter Plaatse (TP)
Bruine blinkslak	<i>Aegopinella nitidula</i>	A	L	B + TP
Plompe dwergslak	<i>Carychium minimum</i>	VA	D	B
Slanke dwergslak	<i>Carychium tridentatum</i>	A	D	B
Blindslak	<i>Cecilioides aricula</i>	VA	D	B
Slanke agaathoren	<i>Cochlicopa lubricella</i>	A	L	B
Gladde tolslak	<i>Euconulus fulvus</i>	Z	D	B
Kelderglansslak	<i>Oxychilus cellarius</i>	G	L	B + TP
Zwitserse glansslak	<i>Oxychilus navaricus</i>	G	L	B
Dwergpuntje	<i>Punctum pygmaeum</i>	G	D	B
Fraaie jachthorenslak	<i>Vallonia pulchella</i>	A	L	B + TP
Dwergkorfslak	<i>Vertigo pygmaea</i>	Z	D	B
Doorschijnende glasslak	<i>Vitrina pellucida</i>	G	L	B + TP
Boswegslak/gauwe wegslak	<i>Arion (Carinarion) spec.</i>	G	L	TP
Gewone barnsteenslak	<i>Succinea putris</i>	G	L	TP
Stekelslak	<i>Acanthinula aculeata</i>	Z	L	TP
Egelwegslak	<i>Arion intermedius</i>	G	L	TP
Gewone kristalslak	<i>Vitrea crystallina</i>	G	D	TP + B
Gewone wegslak	<i>Arion rufus</i>	G	L	TP
Gewone haarslak	<i>Trochulus hispidus</i>	A	L	TP + B
Grote clausilia	<i>Alinda biplicata biplicata</i>	ZZA	L	TP + B
Spaanse wegslak	<i>Arion lusitanicus</i>	G	L	TP
Boerenknoopje	<i>Discus rotundatus</i>	A	L	TP + B
Glanzende agaathoren	<i>Cochlicopa lubrica</i>	A	L	TP + B
Gewone tuinslak	<i>Cepaea nemoralis</i>	A	L	TP + B
Donkere glimslak	<i>Zonitoides nitidus</i>	A	L	TP

Legende: (*) Frequentie van voorkomen in het gebied: ZZA = zeer algemeen, A = algemeen, VA = vrij algemeen, G = gewoon, Z = zeldzaam.

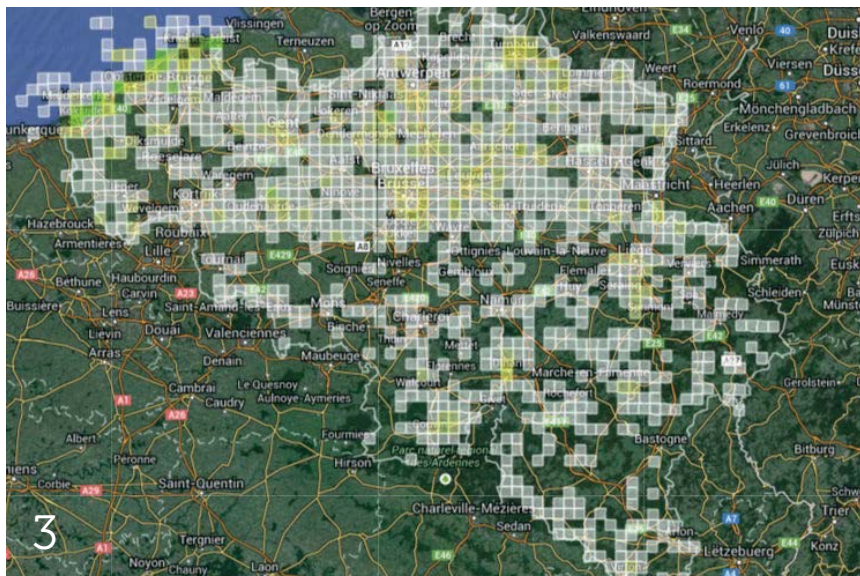
(*) (Het voorkomen is gebaseerd op het aantal exemplaren gevonden tijdens de excursie. De frequentie hier dient enkel als vergelijkingsmechanisme om een idee te krijgen welke soorten veel gevonden werden en welke niet. Het kan dus goed zijn dat sommige soorten algemener of zeldzamer zijn dan hier gegeven wordt in de tabel. Het is daarom belangrijk je niet vast te hechten aan deze waarde.)

Tabel 2: Inventarisatie van zoetwatermollusken – 10 soorten (Kanaal Dessel-Schoten en 2 vennen)

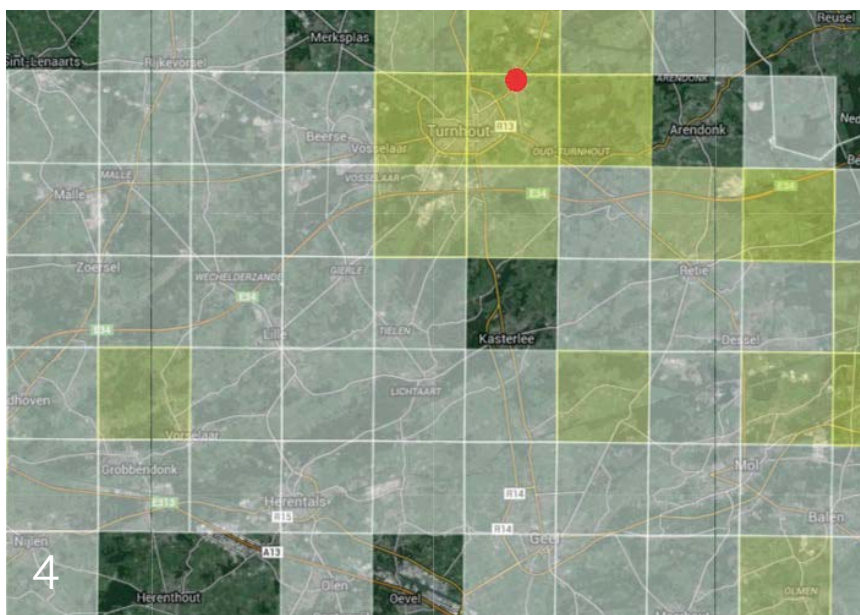
Soortnaam	Wetenschappelijke naam	Voorkomen in het gebied*	Levend/dood	Vindplaats
Puntige blaashoren	<i>Physella acuta</i>	G	L	waterput
Erwtmossel onbekend	<i>Pisidium spec.</i>	Z	D	waterput
Vijverpluimdager	<i>Valvata piscinalis</i>	Z	L	kanaal
Aziatische korfmossel	<i>Dreissena polymorpha</i>	A	L	kanaal
Driehoeksmossel	<i>Dreissena</i>	ZA	L	kanaal + put
Moeraspoelslak	<i>Stagnicola palustris</i>	ZA (juv)	L	waterput
Ronde beekmuts	<i>Ancylus fluviatilis</i>	Z	D	waterput
Platte pluimdager	<i>Valvata cristata</i>	Z	D	Waterput
Traktorwiel	<i>Gyraulus crista</i>	Z	D	Waterput
Eeltslak	<i>Lithoglyphus naticoides</i>	Z	D	Kanaal

Legende: Voorkomen in het gebied: ZZA = zeer algemeen, A = algemeen, VA = vrij algemeen, G = gewoon, Z = zeldzaam

(*) (Het voorkomen is gebaseerd op het aantal exemplaren gevonden tijdens de excursie. De frequentie hier dient enkel als vergelijkingsmechanisme om een idee te krijgen welke soorten veel gevonden werden en welke niet. Het kan dus goed zijn dat sommige soorten algemener of zeldzamer zijn dan hier gegeven wordt in de tabel. Het is daarom belangrijk je niet vast te hechten aan deze waarde.)

Figuur 3: Verspreidingskaartje België © Google, Bron: Waarnemingen.be

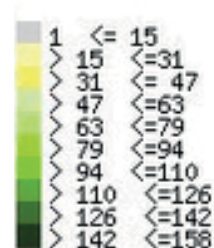
Figuur 4: Verspreidingskaartje Antwerpse Kempen © Google, Bron: Waarnemingen.be

etiketteren. Nadien kan het droge materiaal gezeefd worden, met gazen van verschillende grootte. De bodemstalen worden nauwkeurig uitgezocht d.m.v. een loop. Gevonden soorten worden apart geplaatst en geëtiketteerd.

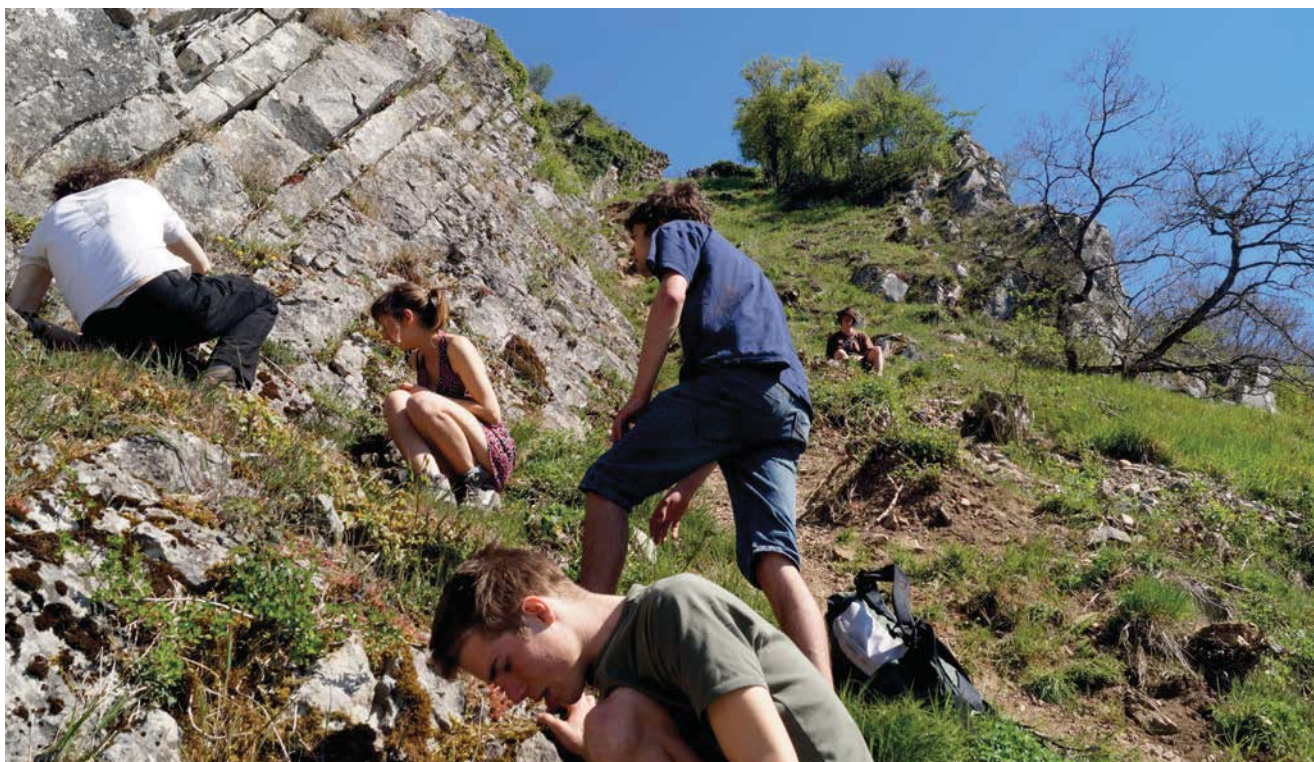
In het gebied werd ook gezocht naar zoetwatermollusken. De twee waterputten werden bemonsterd d.m.v. een net. Ook hier werden grotere soorten op het zicht herkend en ter plekke benoemd en werd er bodemmateriaal meegenomen om de aanwezigheid van kleinere soorten te onderzoeken.

Een leuke ontdekking was de zeer grote populatie van de grote clausilia (*Alinda biplicata biplicata*, Montagu, 1803). De soort werd overal in grote aantallen levend gevonden. Na schatting bevinden er zich in het gebied zeker 5.000 exemplaren van deze soort. Dit maakt dat deze populatie wel eens de grootste van Vlaanderen kan zijn.

Er zijn op twee plaatsen watermonsters genomen: in het kanaal Dessel-Schoten en in twee vennen binnenin

Legende bij figuur 3 en 4: aantal soorten per 5 km-hok (volledig transparant is 0 soorten)

Figuur 5: JNM'ers op zoek naar slakken op kalkrots in de Viroin © Jelle Ronsmans

het gebied. Het aantal zoetwatersoorten was zeer beperkt. Dit is te wijten aan de weinige en weinig geschikte plaatsen. De 2 putten zijn nergens verbonden met andere waterlopen in de buurt.

5. Bespreking van de bekomen gegevens

In totaal werden er zo'n 38 soorten waargenomen in het gebied. Dit is zeker nog niet alles omdat we maar enkele uren bemonsterd hebben. Zo ontbreken er nog enkele soorten, die zeker en vast in het gebied voorkomen zoals de grote aardslak (*Limax maximus*), de bosaardslak (*Lehmannia marginata*) en de segrijnslak (*Helix aspersa*). Om een beter zicht te krijgen over de kleinere soorten is het noodzakelijk meerdere malen te gaan bemonsteren.

Het belangrijkste dat we uit deze gegevens kunnen besluiten is dat er naar de verspreiding nog veel te weinig geweten is. Als we de gegevens vergelijken op een kaart van waarnemingen.be, die soortenaantal per 5 km-hok weergeeft, dan geeft de kaart aan dat het gebied rondom Turnhout een hot-spot is voor slakken in België (figuur 3 en 4, p. 22).

Men verwacht dat de Kempen, door zijn vele zure vennen, venen en heide niet direct het geschikte biotoop vormt voor slakken. En toch behoort Turnhout tot de gebieden met de meeste soorten. Dit komt mede omdat slechts weinigen bezig zijn met slakken, waardoor de gegevens van

enkele waarnemers een vertekend beeld kunnen geven. Vele soorten zijn immers wijd verspreid over het land en zijn veel algemener dan men denkt.

Niet enkel de streek van Viroinval, gelegen in het zuiden van Namen (zie figuur 5) en de Maasvlakte zijn interessante gebieden. Ook in gebieden met lage verwachtingen valt soms iets leuk te vinden. Als men over heel België systematisch zoekt naar slakken, dan zal al snel blijken dat er op veel plekken soortdichtheden van 20 soorten en meer te vinden zijn.

Literatuur

- Cameron R., 2008: Land snails in the British Isles. FSC.
- De Wilde J.J., Marquet R. & Van Goethem J.L., 1986: Voorlopige atlas van de landslakken van België. Koninklijk Belgisch Instituut Voor Natuurwetenschappen (KBIN).
- Devriese R., Warmoes T. en Vercoutere B., 1997: Land- en zoetwatermollusken van de BeNeLux met verspreidingskaarten van België. Derde druk. Jeugdbondsuitgeverij.
- Geene R. en Bank R., 1989: De Nederlandse zoetwaterslakken. Jeugdbondsuitgeverij.
- Kerney M.P. and Cameron R.A.D., 1980: Elseviers slakkengids. B.V. uitgeverijmaatschappij Elseviers Focus.
- Van den Neucker T., 2013: Naaktslakken op naam brengen op basis van externe kenmerken. INBO.
- Vollrath W., 2014: Die Landschnecken Deutschlands. Quelle & Meyer.
- Welter-Schultes F.W., 2012: European non-marine molluscs, a guide for species identification. pp.A1-A3, 1-679, Q1-Q78. Göttingen (planet poster editions).

In beeld en onder de loep

Geïnteresseerd in slakkenonderzoek?

Kom bij de Natuurpunt slakkenwerkgroep 'Arianta'

Auteur: Jelle Ronsmans

Zelf op zoek naar slakken? Het kan!

De mensen die naar slakken kijken in België zijn bijna op 1 hand te tellen. Dit omdat er minder onderzoek gebeurt naar de verspreiding en ecologie ervan, dan bijvoorbeeld bij de vogels. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat het minder interessant is. Integendeel. Doordat er zo weinig mensen met deze groep bezig zijn, is het mogelijk al snel nieuwe interessante gegevens te verzamelen, die kunnen dienen voor onderzoek. Iets wat bij intensief bestudeerde groepen bijna onmogelijk is.

Figuur 1: Grote clausilia (*Alinda biplicata*)
Figuur 2: Heesterslak (*Arianta arbustorum*), inheemse landslak © <http://nl.wikipedia.org/wiki/Heesterslak>

Een andere interessante zaak bij slakken is dat je ze echt overal kan vinden. In een gemiddelde tuin kan je al snel 10 soorten vinden. Vele soorten zijn zeer klein of enkel 's nachts actief. In België komen zo'n 170 soorten land- en zoetwatermollusken voor. Dat is dus veel meer dan wat veel mensen denken. De meeste mensen kennen enkel die vervelende naaktslakken o.a. in hun serre, op een zomerse avond op hun (bloemen)terras, in hun moestuin, ...

Wanneer je aandachtig naar deze beestjes kijkt, ga je al snel merken dat het veel meer is dan enkel sla-etende-vieze-slijmerige beestjes.

Natuurpunt slakkenwerkgroep 'Arianta'

Heb je interesse om wat meer te weten te komen over deze slijmerige vriendjes? Dan kan je jezelf binnenkort aansluiten bij een nieuwe slakkenwerkgroep van Natuurpunt. Hier leer je soorten herkennen en hoe je ze moet zoeken en determineren.

De naam Arianta is afkomstig van een inheemse landslak, namelijk de heesterslak (*Arianta arbustorum*). Deze slak leeft aan de oevers van de grote rivieren en de daarrond liggende vochtige gebieden. Het dier is donker gekleurd en op het huisje vinden we een prachtig vlammenpatroon.

De werkgroep zal zich richten op het grote publiek. D.m.v. infoavonden en wandelingen gaan we op zoek naar onze slakken. We zullen ons vooral

In deze vaste rubriek zetten we een regio, project of soort uit de provincie Antwerpen in de kijker. Ook nieuwe initiatieven behoren hiertoe. Wens je als natuuronderzoeker, conservator (beheerder) of landschapontwikkelaar je werkingsgebied, project of werkgroep onder de aandacht te brengen. bij onze lezers, geef ons dan een seintje (ankona@provincieantwerpen.be).

bezighouden met de landmollusken. Als je zelf leuke slakkenplekjes kent, kunnen we steeds samen op stap om jouw gebied te gaan verkennen. Tijdens avondactiviteiten komen specialisten spreken om ons zo wat extra zaken bij te leren. Ook wordt er tijd gemaakt om het verzamelde materiaal samen onder een bino te bestuderen. Activiteiten zijn gratis als je lid bent van Natuurpunt.

Zitten schelpen hier ook bij?

Neen, als je interesse hebt voor schelpen sturen we je graag door naar de strandwerkgroep (<http://www.strandwerkgroep.be>).

Wat als ik nog meer wil?

Mensen die echt alles willen weten over slakken, kunnen zich aansluiten bij de Koninklijke Belgische Vereniging voor Conchyliologie (<http://www.bvc-gloriamaris.be>).

Deze vereniging legt zich enkel toe op slakkenonderzoek. Zo hebben ze bijvoorbeeld de Antitankgracht onderzocht en zijn ze nu bezig met een najaden onderzoek en hun project 'Slak-in-Du'.

Meer info?

Wil je deelnemen aan de werkgroep, dan kan je dat doorgeven via het onderstaande e-mailadres:
jelle_ronsmans@msn.com

Actueel & info

Knotboom zoekt kapper!

De knotteams van de regionale landschappen 'de Voorkempen', 'Schelde-Durme', 'Kleine en Grote Nete' en 'Rivierenland'

Knotbomen en houtkanten hebben vaak een grote cultuurhistorische en ecologische waarde en zijn een verrijking voor het landschap. Wanneer een knotboom te laat wordt geknot, krijgt hij te dikke en te zware takken. Op termijn kunnen de takken door hun eigen gewicht afbreken. Een deel van de knot wordt mee afgegrukt of de stam van de boom splijt open. Dit luidt het aftakelingsproces in en kan het einde van de boom betekenen.

Ook houtkanten vragen een regelmatig onderhoud. Ze vormen ook een belangrijk natuurelement en zijn een stuk van ons landschappelijk erfgoed.

Achtergrondinfo

Regionaal landschappen zijn al langer actief bij de bescherming en het onderhoud van houtkanten en knotbomen. Zo bracht het Regionaal Landschap Lage Kempen vzw in 2013 een praktische gids uit rond het

'beheer van houtkanten en knotbomen' (19 blz.) (zie cover figuur 3) (zie <http://www.rllk.be/zelf-doen/20/>).

Maar ook de provincie Vlaams-Brabant bracht samen met de regionale landschappen datzelfde jaar een interessante praktische gids uit 'Knotbomen, knoestige knapen' (32 blz.) (zie cover figuur 3) met heel handige tips (zie www.vlaamsbrabant.be of websites van regionale landschappen). Beiden publicaties kan je downloaden van de websites.

Heb je knotbomen die dringend onderhoud vragen? Of houtkanten die moeten worden afgezet? En zie je dit zelf niet zitten?

Aarzel dan niet om een knotteam van één van de 4 regionale landschappen actief in de provincie Antwerpen in te schakelen.

Het knotteam bestaat uit opgeleide vrijwilligers die zich regelmatig en met enthousiasme inzetten voor na-

tuur en landschap. Zij komen gratis uw knotbomen knotten en houtkanten afzetten in ruil voor het brandhout. Knotters zijn opgeleid en verzekerd.

Hoe gaan ze praktisch te werk:

- De te verwerken takken van knotbomen moeten minstens 5 jaar oud zijn.
- Knotperiode is tussen november - maart (afhankelijk van de weersomstandigheden).
- Snoeiafval en klein takhout blijft ter plaatse liggen en wordt door het knotteam (op aangeven van de eigenaar) op hopen gelegd. De eigenaar staat in voor de verdere verwerking. Vraag naar tips voor de verwerking.

Elke oproep wordt apart behandeld en bekeken door een medewerker van het knotteam. Let er wel op dat zij niet in privé-tuinen werken. Enkel in landschappelijk waardevol gebied,

Figuur 1: Markante knotboom © Isabelle Van der Auwera; Figuur 2: Rij knotbomen © Isabelle Van der Auwera; Figuur 3: Covers Publicaties.

zoals open landbouwgebied (vb. langs weidekanten en perceelsranden; langs beken, grachten en waterlopen; bij poelen en open waters), kasteeltuinen, parken, ... Ze knotten geen sier- of leibomen, ook geen uitheemse cultivars zoals vb. Italiaanse populier.

Regionaal landschap 'de Voorkempen':

Deelnemende gemeenten van het regionaal landschap 'de Voorkempen' zijn: Brasschaat, Brecht, Essen, Kalmthout, Kapellen, Malle, Ranst, Schilde, Schoten, Stabroek, Wijnegem, Wommelgem, Wuustwezel, Zandhoven en Zoersel.

Meer info?

e-mail: info@rldevoorkempen.be
of telefonisch op 03 312 87 11.
Het aanvraagformulier kan je downloaden op
<http://www.rldevoorkempen.be>

Regionaal landschap 'Schelde Durme':

Het Regionaal Landschap Schelde-

Durme brengt eigenaars en 'houtzoekers' in contact met elkaar en zorgt ervoor dat de werken kosteloos gebeuren in ruil voor het hout.

Wil je zelf aan de slag? Heb je knotten staan die dringend moeten worden geknot, meld je dan aan als 'aanbieder'. Het regionaal landschap brengt aanbieders en vragers met elkaar in contact. En met succes: de voorbije 5 winters kregen zo'n 7 000 bomen een onderhoudsbeurt!

Meer info?

tel. 052 33 89 10 of e-mail: info@rlsd.be
of je kan het formulier op hun website invullen:
http://www.rlsd.be/wat_doen_we/landschap/houtzoeker/knot_die_knotboom

Regionaal landschap 'Rivierenland':

Het Rivierenland-knotteam startte in het winterseizoen van 2011-2012 en knotte toen 415 bomen. In het winterseizoen van 2012-2013 ging het om 473 bomen. Hun knotters hebben ervaring met zaagwerken en krijgen

een opleiding 'veilig knotten'. Ze wonen verspreid over de gemeenten van het Rivierenland.

Meer info?

Vul een knotaanvraag in op <http://www.rlr.be/knotboom-zoektkachel.php> en mail deze naar elly.vaes@rlr.be; tel. 015 21 98 53; www.rlr.be

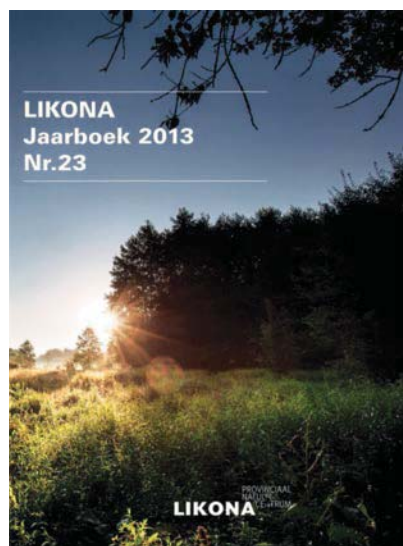
Regionaal landschap 'Kleine en Grote Nete':

Afgelopen winter ging het knotteam aan de slag en werden er 133 bomen geknot en 2 houtkanten opnieuw in hakhout gezet. Ben jij ook eigenaar van een knottobomenrij, houtkant of kaphaag die een onderhoudsbeurt kan gebruiken? Wil je graag dat het knotteam dit in ruil voor het brandhout gratis komt uitvoeren in de winterperiode?

Meer info?

tel. 014 85 45 25;
<http://www.rlkgn.be>

Publicaties

LIKONA-jaarboek 2013 gepubliceerd

Naar jaarlijkse gewoonte publiceert het provinciebestuur van Limburg het jaarboek van de Limburgse Koepel voor Natuurstudie (LIKONA). In de huidige uitgave (70 blz.) zijn zes uitgebreide artikels opgenomen die de Limburgse natuur van Lommel tot Voeren onder de aandacht brengt. De talrijke mooie kleurenfoto's en duidelijke, overzichtelijke schema's en tabellen maken van dit jaarboek 2013 een boeiend leesstuk.

- Eerste natuurprojectovereenkomst

in Vlaanderen: ecologisch herstel van het Heuvelsven (Dilsen-Stokkem) – Jo Packet, Gerald Louette, Piet De Becker, Lise Hendrick, Lily Gora, Leo Jacobs, An Leyssen & Luc Denys

- Een typische Kempenaar in nood – Kempense heidelibel – Roy Hendrix
- Onderzoek naar de voedselbeschikbaarheid voor nachtzwaluwen – Ruben Evens
- De vroedmeesterpad – welke weg slaat deze pad in? – Iwan Lewylle
- Is er nog plaats voor weidevogels in onze provincie? – Jan Gabriëls

- Vondst van een grote kraamkolonie van 85 Bechsteins vleermuizen (*Myotis bechsteinii*) in de Nietelbroeken (Diepenbeek) – Daan Dekeukeleire & René Janssen.

Daarbuiten bevat het 23ste LIKONA-jaarboek een literatuuroverzicht met verschillende nieuwe meldingen van soorten uit Limburg van exotische planten, vissen, spinnen en vlinders. Veel aandacht gaat in het becom-

mentarieerde literatuuroverzicht ook naar de vertaling van veldwaarnemingen naar beschermingsvoorstellen en acties voor soorten als de gladde slang, de lentevuurspin of de hazelmuis maar ook verkeersslachtoffers komen aan bod.

De kostprijs is 10 euro. Je kunt het jaarboek afhalen of aanvragen bij het Provinciaal Natuurcentrum in Bokrijk (Craenevenne 86, 3600 Genk). Na

het betalen van de factuur krijg je het boek toegestuurd.

Meer info?

**LIKONA-secretariaat,
Provinciaal Natuurcentrum,
Craenevenne 86, 3600 Genk,
tel. 011 26 54 62;
e-mail: likona@limburg.be**

Studiedagen en opleidingen (februari-maart)

Studiedagen in provincie Antwerpen

- **18de editie van ANKONA-ontmoetingsdag** – zaterdag **14 februari**, UA-Campus Groenenborger (zie hoger, p. 06)
- **15de editie van Belgische Vogeldag** – zaterdag **21 februari**, UA-Campus Drie Eiken (organisatie Natuurpunt en UA) aanvang 9u45. Verschillende interessante sprekers. Inkom: 5 euro; indien je middaglunch wenst, dien je hiervoor tijdig in te tekenen en betaal je 5 euro extra (1 lunch=2 belegde broodjes). Maak het verschuldigde bedrag over op rekeningnummer BE12 2300 5247 4592 (BIC GEBA BE BB), met vermelding van projectnummer P-00-000313 (belangrijk!). Indien je meerdere deelnemers inschrijft, geef dan aan of ze wel of geen lunch wensen. Alleen de voor 15 februari betaalde intekeningen kunnen rekenen op een broodje. Meer info: <http://www.natuurpunt.be> (zoeken op 'Belgische Vogeldag')
- **Vlaamse Libellenstudiedag** – zaterdag **28 februari**, Natuurpunt Huis, Mechelen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen. Praktisch: De studiedag is gratis voor LVV-leden. Niet leden betalen 5 euro. Gelieve wel via mail in te schrijven bij: geert.deknijf@inbo.be. Je zorgt zelf voor lunch. In de onmiddellijke omgeving van het Natuurpunt Huis zijn er verschillende broodjeszaken te vinden. Warme dranken en frisdranken worden voorzien. Meer info: bij de Libellenvereniging Vlaanderen vzw (LVV), www.odonata.be.
- **24ste Vlaamse Mycologendag** i.s.m. Universiteit Antwerpen – zaterdag **21 maart**. Waar: In Antwerpen op de Groenenborgercampus (Auditorium T105), Groenenborgerlaan 171, 2020 Antwerpen. Alle informatie over hoe u de Universiteit Antwerpen kunt bereiken via het openbaar vervoer of per wagen vindt u op <https://www.uantwerpen.be/nl/campusleven/op-weg-naar-de-campus>. Programma: Het volledige programma verschijnt in het volgend nummer van 'Sporen' (jaargang 8, nr. 1-maart 2015) en op hun

website (www.kvmv.be). De presentaties beginnen om 10u00. Na de middagpauze houdt de KVMV haar jaarlijkse Algemene Vergadering.

Opleidingen in provincie Antwerpen

- vanaf 27 januari **'Wild van (zoog)dieren'** (29 lessen) in **Westerlo**. Meer info: <http://activiteiten.natuurpunt.be/Activiteit/13504>
- vanaf 10 februari **'Vogels'** (8 lessen) in **Vosselaar**. Meer info: <http://activiteiten.natuurpunt.be/Activiteit/15026>
- vanaf 10 februari **'Mossen en lichenen'** (4 lessen) in **Oud-Turnhout**. Meer info: <http://activiteiten.natuurpunt.be/Activiteit/15286>
- vanaf 16 februari **'Uilen'** (4 lessen) in **Hoboken**. Meer info: <http://activiteiten.natuurpunt.be/Activiteit/14800>
- **CVN-Natuurgids** i.s.m. NEC 't Kerkultje (**Brecht**). De vorming Natuurgids is een brede, gedegen opleiding gericht op het herkennen, begrijpen en vertalen van de natuur. Plaats: NEC 't Kerkultje, Dorpsstraat 19, 2960 Sint Lenaarts (Brecht). Data: 31/01/2015 tot 28/11/2015. Lessen en excursies (afwisselend) op zaterdagmorgen van 9u00 tot 12u00; 30 activiteiten waarvan de helft excursies. Prijs: 220 euro. Inschrijven (maximum 20 deelnemers) en contact: Joelle Laes, tel. 03 205 17 53, e-mail: joelle.laes@c-v-n.be. Meer info: www.c-v-n.be
- **Natuurfotografie** i.s.m. BVNF (**Antwerpen**). Je hoeft niet te beschikken over een spiegelreflexcamera om deel te nemen aan de cursus, maar dan kan je er wel meer praktische tips van opsteken. Let op: dit is geen beginnerscursus. Je moet al kunnen werken met een fototoestel. Plaats: Scoutel, Lange Kievitstraat 74, 2018 Antwerpen. Data: Lessen op 09/03, 16/03, 30/03 van 19u30-22u30. Praktijk op zaterdag 21/03 maart van 9u00-12u00. Prijs: 60 euro. Inschrijven (maximum 20 deelnemers) en contact: Joelle Laes, tel. 03 205 17 53, e-mail: joelle.laes@c-v-n.be. Meer info: www.c-v-n.be.

Inhoud

Interview met gedeputeerde Rik Röttger	02
Ankona-nieuws	06
> 18 ^{de} editie van de ANKONA-ontmoetingsdag (14/02)	06
> Actualisering doelstelling ANKONA en veranderingen in ANTenne	08
Natuurstudieartikels	09
> Waardebepaling van hoogveenrelicten in de provincie Antwerpen op basis van de floristische samenstelling	09
> De broedvogels van het Groot Rietveld	15
> Mollusken van de oude steen- en cementfabriek 'La Bonne Espérance' in Turnhout	20
In beeld of onder de loep	24
> Geïnteresseerd in slakkenonderzoek? Kom bij de Natuurpunt slakkenwerkgroep 'Arianta'	24
Actueel & info	25
> Knotboom zoekt kapper!	25
> Publicaties	26
> Studiedagen en opleidingen (februari-maart)	27